

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Aristotelovo pojetí pohybu, času a smyslového
vnímání**

Alena Kasáčková

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

**Aristotelovo pojetí pohybu, času a smyslového
vnímání**

Alena Kasáčková

Vedoucí práce:

PhDr. Radim Kočandrle Ph.D

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, srpen 2014

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu mé práce PhDr. Radimu Kočandrlemu, Ph.D., za cenné rady a připomínky při tvorbě této práce.

OBSAH

1. Úvod	1
2. Aristotelův život	3
3. Příroda, přirozenost a vysvětlení pojmu „fysis“	4
4. Látka a tvar	7
5. Aristotelovo pojetí pohybu	9
5.1 Počátek pohybu a vliv člověka na přírodu	10
5.2 Změna jako specifický pohyb	11
5.2.1 Kvalitativní změna ve srovnání s kvantitativní změnou	14
6. Čas jako početní míra	16
6.1 Rozeznávání jednotlivých okamžiků času a jeho spojitost s pohybem ...	19
6.2. Bytí v čase	21
7. Smyslové vnímání a duše v Aristotelově filosofii	22
7.1 Schopnost smyslového vnímání	24
7.1.1 Paměť	27
7.1.2 Obrazivost	28
7.1.3 Rozum	29
7.2 Propojenost smyslového vnímání a těla	31
7.2.1 Zrak	32
7.2.2 Sluch	33
8. Závěr	35
9. Seznam zkratk děl Aristotela	38
10. Seznam použité literatury a pramenů	38
11. Resumé	41

1. ÚVOD

Aristotelés je v současné době nazýván největším přírodovědcem starověku. Věnoval se pochopení přírody, a to i přesto, že v tehdejší době mu chyběla možnost přesného experimentálního přezkoušení. Jeho dílo ukazuje, kam lze dojít při spojení naší běžné zkušenosti o přírodě s neúnavným úsilím do této zkušenosti vnést logiku a pořádek.

Cílem této práce je vysvětlit Aristotelovu koncepci přírody ve snaze popsat a pochopit zákonitosti jejího fungování. Hlavním tématem této práce je jeho pojetí látky a tvaru, pohybu, změny, smyslového vnímání, času a jejich vzájemné působení, prolínání a ovlivňování. Látka a tvar jsou podmínkou existence živé i neživé přírody, neživá příroda nemá v sobě možnost změny, tudíž se může měnit pouze působením zvenku. Na druhé straně věci živé v sobě možnost změny obsahují. Všechny tyto změny jsme schopni při vnímání běhu času pozorovat. Za účelem pozorování přírody a změn, které se v ní odehrávají, používáme smyslové vnímání. Právě zmiňovaná témata látky, tvaru, pohybu, změny a času považuji za stěžejní v Aristotelových pojednáních týkajících se přírody, protože nejlépe charakterizují její principy. Nebylo možné opomenout ani téma smyslového vnímání, které bylo pro Aristotela jakýmsi základním kamenem pozorování přírody, a kterému se pokusil během svého bádání navrátit ztracenou důvěryhodnost.

Na začátku této práce je nutno nejdříve vysvětlit, co samotný pojem příroda (*fysis*) v Aristotelově pojetí znamená. Následně se pokusím o vysvětlení nejdůležitějších projevů přírody, a připojuji výklad, jak úzce tyto projevy spolu souvisí a vzájemně se podmiňují.

Jednou z nejdůležitějších otázek Aristotela je otázka jak vysvětlit jsooucní. Při snaze o její zodpovězení vyvstala pro Aristotela nová otázka po podstatě, kterou Aristotelés nachází v jednotě látky a tvaru. Proto je hned následující kapitola věnována látce a tvaru. Tato podstata vycházející z jednoty látky a tvaru podléhá změnám, a to podstatným a nepodstatným (pohyb, vznik a zánik, růst...). Látka a tvar jsou dvěma ze čtyř příčin změny a spolu s příčinou účinnou a účelovou vše spěje k dosažení svého

účelu.¹ Změna společně s pohybem jsou dalšími důležitými tématy filosofie přírody.² A právě proto věnuji následující kapitole pojetí pohybu a změně.

Pohyb je nejen formou změny, ale také příčinou vzniku a utváření živých bytostí.³ Je podstatným určením přírody a je vlastně přechodem z jednoho stavu ve druhý (neboli právě onou změnou).⁴ Tímto přechodem myslím například vznik a zánik, projevující se především změnou rodových vlastností podstaty. Oproti tomu změna kvalitativní je spíše proměnou vlastností nahodilých.⁵

Pro sledování těchto dějů v přírodě je nezbytné vnímání času, ve kterém se pohyb a další změny uskutečňují. Je tedy logické, že kapitola o čase navazuje na téma pohybu. Čas sice není s pohybem totožný, ale je nezbytně nutný pro určování délky jeho trvání. Čas je totiž kvantitativní stránkou pohybu a můžeme prostřednictvím něj rozlišovat jednotlivé fáze pohybu.⁶

Pro zjednodušení lze konstatovat, že látka a tvar jsou pouze pomyslné pojmy, které nelze vnímat. To je možné až ve spojení látky s tvarem, kdy se nám toto spojení jeví jako těleso neboli subjekt, u něž pak lze pozorovat pohyb, změny v závislosti na čase. K tomuto účelu nám slouží smyslové vnímání, v jehož spolehlivost se Aristotelés ve své práci pokouší navrátit důvěru.⁷ Smyslové vnímání je dalším projevem živé bytosti, a proto se na něj zaměřuji v poslední kapitole své práce.

Aristotelova práce je natolik obsáhlá, že snažime-li se úzce zaměřit na téma přírody v jeho práci, je nutné využít velkou část jeho knih, neboť jejich jednotlivá témata na sebe navazují a vzájemně se prolínají. Při vypracování této práce jsem zároveň použila odbornou literaturu autorů, kteří se na výklad Aristotelova pojetí přírody zaměřovali.

¹ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*, str. 305.

² KRÍŽ, Antonín. In: Aristotelés. *O vzniku a zániku*, 1984, str. 9.

³ Tamtéž, str. 9.

⁴ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 64-65.

⁵ ARISTOTELEŠ. *De gener. et cor.*, I, 4, 319b8-14.

⁶ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 47.

⁷ Tamtéž, str. 18.

2. ARISTOTELŮV ŽIVOT

Aristotelés se narodil údajně ve druhé polovině roku 384 př. n. l. ve Stageiře. Konkrétně tedy na východním pobřeží poloostrova Chalkidiki u Makedonských hranic. Oba jeho rodiče pocházeli z lékařské rodiny. Dalo by se předpokládat, že právě lékařská rodinná tradice vtiskla jeho filosofickému myšlení výrazný sklon k věcné, empirické, přírodovědecké orientaci.⁸ Aristotelés byl zastáncem opačného pojetí filosofie a skutečnosti než Platón, ale na druhé straně je Aristotelés vnímán také jako Platónův žák, který pokračuje v jeho práci a přebírá od něj i jeho nauky.

V sedmnácti letech přišel Aristotelés do Athén a stal se Platónovým žákem a spolupracovníkem, kterým byl až do Platónovy smrti. Jejich spolupráce trvala tedy asi 20 let.⁹ Po dvouletém pobytu na Assu přesídlil Aristotelés na ostrov Lesbos, kde se věnoval zkoumání rostlin a živočichů.¹⁰ Kolem roku 343-342 se stal Aristotelés učitelem třináctiletého Alexandra na královském dvoře. Šíře jeho duchovního záberu v mnohém připomíná Alexandrovu teritoriální expanzi. Marx jej nazýval Alexandrem Makedonským řecké filosofie. Po roce 335 př. n. l., kdy byl zlomen odpor proti Makedonii, se Aristotelés mohl vrátit zpět do Athén.

Založil vlastní filosofickou školu, která se jmenovala Lykeion.¹¹ Nacházela se na posvátném okrsku Apolóna Lykeia v Athénách.¹² Po Alexandrově smrti musel Aristotelés opustit město podruhé a odchází do Chalkidiki na Euboi, kde umírá roku 322 př. n. l.¹³ Sice toho o Aristotelovi s jistotou nemůžeme říci mnoho, ale jedna věc je z jeho prací zřejmá, a tím je jeho neustálá touha po poznání, která se v jeho činnosti projevovala snahou po objevení pravdy a rozšíření lidského vědění.¹⁴

⁸ ŠRÁMO, Jan. *Aristoteles ze Stageiry*, str. 18.

⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Filosofie mezi mýtem a vědou; od Homéra po Descartea*, str. 156-157.

¹⁰ ŠRÁMO, Jan. *Aristoteles ze Stageiry*, str. 20.

¹¹ RICKEN, Friedo. *Antická filosofie*, str. 85.

¹² ŠRÁMO, Jan. *Aristoteles ze Stageiry*, str. 22.

¹³ RICKEN, Friedo. *Antická filosofie*, str. 85.

¹⁴ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 97.

3. PŘÍRODA, PŘIROZENOST A VYSVĚTLENÍ POJMU „FYSIS“

Jelikož se tato práce zabývá Aristotelovým pojetím přírody, je důležité se zaměřit na to, jak chápal přírodu a také na jeho výklad pojmu *fysis*, který mnohé vysvětluje. Jednou z jeho hlavních prací, kde se tomuto tématu věnuje je spis *Fyzika*. *Fyzika* jako taková patří spíše k vědám teoretickým a pojednává právě o tom, co má počátek pohybu v sobě.¹⁵ Je vědou o přirozeně jsoucím, neboli o tom, co existuje na základě přirozenosti.¹⁶ Tento Aristotelův spis je ukázkou odhalování nesamozřejmého ve zdánlivě samozřejmém světě přírody. Základem pro zkoumání přírody může být právě jeho názor, že příroda je pohybující se jsoucnost. „*Teprve z toho, co je v klidu nebo v pohybu rozeznáváme na to, z jakých částí se to skládá, případně podržuje jednotu o sobě, bez rozdílu. Nutně, je-li toto skutečností, rozeznáváme v tom možnost uplatnění pralátky, prvků a částí neboli příčin.*“¹⁷ Vytvořením nauky, která dovolovala jsoucnost vymeziť neomezenou látkou, mu umožňovalo provázat předchozí hypotézy v jedinou, která říká, že příroda je látkové povahy a svého účelu nabývá tím, jak je formována v konkrétně vnímatelné objekty.¹⁸

Fysis znamená přírodu a vše, co je přirozené, co vyjadřuje stav věcí, a cosi základního, jež v sobě nese princip pohybu.¹⁹ Termín *fysis* má podle Aristotela ale několik různých významů, které lze vysvětlit za pomoci některých jeho spisů. Mráz se ve svém článku odvolává na to, jak tento pojem Aristotelés právě využívá ve svých spisech *Fyziky* a *Metafyziky*, které jsou pro vysvětlení tohoto pojmu nejdůležitější.²⁰

Na začátku spisu *Metafyzika*, konkrétně v páté knize, vysvětluje pojem *fysis* jako vznik a vývoj věcí, které se rodí, rostou a mění svůj tvar. Byla to tedy jakási životní aktivita, schopnost růst a později tento pojem nabyl i významu „rodit“.²¹ Nejprve tedy

¹⁵ KŘÍŽ, Antonín. Úvod, In: Aristotelés. *Fyzika*, str. 9-10.

¹⁶ MRÁZ, Milan. *Aristotelova přírodní filosofie*. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav1&page=00000011.

¹⁷ ADAMEC, Jiří. *Úvod do studia filosofie přírody* (Arist. „Fysika“) [online]. Brno: Adamec Jiří – Filozofický seminář – Katedra teorie, 2012 [cit. 2014-07-20]. Dostupné z WWW: <http://www.psychostudium.cz/index.php?id=jiri-adamec>, str. 8.

¹⁸ Tamtéž, str. 12-13.

¹⁹ MRÁZ, Milan. *Fysis v I. knize Aristotelovy Politiky jako překladatelský problém*, In: Filozofický časopis, 4, str. 546.

²⁰ Tamtéž, str. 546.

²¹ ARISTOTELÉS. *Met.*, V, 4, 1014b.

významem slova *fysis* byl označován jakýsi životní projev rostlin a tvar, který rostlina získává během růstu.²² Druhov \acute{a} p \acute{r} irozenost je tedy bytostn \acute{y} tvar, který ch \acute{a} pe jako zdroj aktivit dan \acute{e} bytosti. Takovou aktivitou je snaha o zachov \acute{a} n $\acute{ı}$ druhu a tak \acute{e} snaha o sebez \acute{a} chovu.²³ R \acute{u} st ch \acute{a} pal Aristotel \acute{e} s jako zv \acute{e} t \acute{s} ov \acute{a} n $\acute{ı}$, kter \acute{e} prob $\acute{ı}$ h \acute{a} tak, \acute{z} e se v \acute{e} c dot \acute{y} k \acute{a} n \acute{e} ch \acute{e} ho jin \acute{e} ho a sr \acute{u} st \acute{a} s n $\acute{ı$ m.²⁴ Tento pojem je pou \acute{z} ív \acute{a} n tak \acute{e} ve smyslu slo \acute{z} ky, ze kter \acute{e} pr $\acute{a$ v \acute{e} poch \acute{a} z $\acute{ı}$ to, co roste a vyv $\acute{ı}$ j $\acute{ı}$ se.²⁵

P \acute{r} irozenost (*fysis*) podle Aristotela znamenala i souhrn vlastnost $\acute{ı}$, kter \acute{e} jsou specifick \acute{e} pro dan \acute{y} druh. T $\acute{ı$ m myslel nap \acute{r} iklad p \acute{r} irozenost \acute{c} lov \acute{e} ka. Ale jsou to i vlastnosti jednotlivc \acute{u} dan \acute{e} ho druhu, co \acute{z} m \acute{u} že b \acute{y} t ur \acute{c} it \acute{a} skupina \acute{c} i jedinec v r \acute{a} mci druhu.²⁶ V \acute{e} ci mohou m $\acute{ı$ t mnoho vlastnost $\acute{ı}$, ale pokud chceme poznat jejich p \acute{r} irozenost, mus $\acute{ı}$ me pozn \acute{a} v \acute{a} t ty vlastnosti, kter \acute{e} jsou podstatn \acute{e} .²⁷ Lze tento pojem vyu \acute{z} it i na rysy obyvatel jednoho \acute{u} zem $\acute{ı}$. *Fysis* tedy m \acute{u} že b \acute{y} t v \acute{y} sledek utv \acute{a} ren $\acute{ı}$ bytost $\acute{ı}$ nebo tak \acute{e} jejich p \acute{r} irozenost, kter \acute{a} je zdrojem utv \acute{a} ren $\acute{ı}$ bytost $\acute{ı}$ a mus $\acute{ı}$ b \acute{y} t v r \acute{a} mci druhu shodn \acute{a} . Stejn \acute{e} jako kd \acute{y} ž u rostlin se proces ra \acute{s} en $\acute{ı}$ v \acute{y} honk \acute{u} v dan \acute{e} m obdob $\acute{ı}$ neust \acute{a} le opakuje.²⁸ Na \acute{s} e smysly ale pozn \acute{a} j $\acute{ı}$ tuto p \acute{r} irozenost pouze na tvaru t \acute{e} la.

Fysis (p \acute{r} iroda) m \acute{a} n \acute{e} kolik smysl \acute{u} , znamen \acute{a} vznik a v \acute{y} voj v \acute{e} ci, kter \acute{e} se rod $\acute{ı}$ a rostou, ale tak \acute{e} je tak naz \acute{y} v \acute{a} na prv \acute{n} ı slo $\acute{z$ ka, z n $\acute{ı}$ ž poch \acute{a} z $\acute{ı}$ to, co roste a rozv $\acute{ı}$ j $\acute{ı}$ se, ale i to, od \acute{c} eho vych \acute{a} z $\acute{ı}$ prv \acute{n} ı pohyb v ka \acute{z} d \acute{e} jednotliv \acute{e} p \acute{r} irodn $\acute{ı}$ bytosti.²⁹ L \acute{a} tka jako prv \acute{n} ı slo $\acute{z$ ka je sice z \acute{a} kladem, ale p \acute{r} edn \acute{e} je pro Aristotela p \acute{r} iroda sp $\acute{ı$ še tvarem, proto \acute{z} e pr $\acute{a$ v \acute{e} skrze tvar se uskute \acute{c} nuje pohyb.³⁰ *Fysis* je p \acute{r} edn \acute{e} tvar, kter \acute{y} pova \acute{z} uje za zdroj v \acute{s} ech

²² MR \acute{A} Z, Milan. *Fysis v I. Knize Aristotelovy Politiky jako p \acute{r} ekladatelsk \acute{y} probl \acute{e} m*, In: Filozofick \acute{y} \acute{c} asopis, 4, str. 546.

²³ Tamt \acute{e} ž, str. 548.

²⁴ ARISTOTEL \acute{E} S. *Met.*, V, 4, 1014b.

²⁵ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 105.

²⁶ MR \acute{A} Z, Milan. *Aristotelova p \acute{r} irodn $\acute{ı}$ filosofie*. [cit. 2014-07-20]. Dostupn \acute{e} z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav1&page=00000011.

²⁷ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 52.

²⁸ MR \acute{A} Z, Milan. *Fysis v I. Knize Aristotelovy Politiky jako p \acute{r} ekladatelsk \acute{y} probl \acute{e} m*, In: Filozofick \acute{y} \acute{c} asopis, 4, str. 547.

²⁹ ARISTOTEL \acute{E} S. *Met.*, V, 4, 1014b - 1015a.

³⁰ VL \acute{C} EK, Miroslav. *Parmenidova koncepc \acute{e} pohybu, reakce na n $\acute{ı}$ a Aristotelova koncepc \acute{e} „fysis“*, Dostupn \acute{e} z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/arist3.htm>.

aktivit bytostí.³¹ Příroda je původcem přirozenosti, a je v podstatě principem a příčinou pohybu a klidu (proto kámen padá dolů, oheň vystupuje vzhůru).³²

Ze začátku *fysis* neboli příroda byla chápána jako neživá příroda, ale později se tento pojem rozšířil i na přírodu živou.³³ U neživých věcí se jedná o tendenci prvků k pohybu, kdy směřují na svá „přirozená místa“. Směřování pohybu prvků závisí na tom, jakou kvalitu tyto prvky obsahují. Pokud prvek obsahuje kvalitu „teplé“, tak jeho přirozenou tendencí je směřování nahoru. To platí u ohně a vzduchu. Má-li naopak prvek kvalitu „chladné“ pohybuje se dolů. Takovými prvky jsou voda a země.³⁴ Pokud se ale pojmem *fysis* zabýváme v souvislosti s živou přírodou, vidíme, že Aristotelés chápal pohyb jako přírodní proces, který se projevuje přechodem z jednoho stavu do druhého a zabýval se ději, při nichž docházelo k podstatným a nepodstatným změnám.³⁵ A zde je patrná spojitost *fysis* s pohybem a procesem změny.

Podle Aristotela je *fysis* nejen zdrojem bytosti, ale i určením průběhu jejího vývoje, jehož cílem je rozvoj přirozenosti.³⁶ Přirozenost sama je jakousi cestou k přirozenosti. V zárodku živé bytosti se vyskytuje možnost, tedy to, co určuje, čím se může bytost stát. Přirozenost obsažená v této možnosti poté řídí růst a vývoj bytosti a výsledkem takového vývoje je rozvinutá přirozenost.³⁷ Protože přírodní procesy spočívají v uskutečňování tohoto vývoje, je důležité, abychom se zabývali jejich přechodem od možnosti ke skutečnosti.³⁸

Přirozenost však lze najít i tam, kde již člověk zasáhl svou činností za použití rozumu.³⁹ Řecké myšlení začalo odlišovat, co má svůj původ v přírodě a lidské přirozenosti a oproti tomu to, co je výsledkem nějaké dohody, vzniklé lidským

³¹ MRÁZ, Milan. *Fysis v I. Knize Aristotelovy Politiky jako překladatelský problém*, In: Filozofický časopis, 4, str. 550.

³² ARISTOTELÉS. *Phys.*, II, 1, 192b 21-23.

³³ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 52.

³⁴ MRÁZ, Milan, *Aristotelova přírodní filosofie*. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav1&page=00000011.

³⁵ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 64.

³⁶ MRÁZ, Milan. *Fysis v I. Knize Aristotelovy Politiky jako překladatelský problém*, In: Filozofický časopis, 4, str. 550.

³⁷ MRÁZ, Milan, *Aristotelova přírodní filosofie*. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav1&page=00000011.

³⁸ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 52.

³⁹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, II, 8, 199a 15-17.

rozhodnutím, nezávislým na přírodě.⁴⁰ Člověk jako jediný je totiž schopný dotvářet to, co příroda nedotvořila a současně přírodu napodobovat. Takovouto činností nazýváme umění.⁴¹ U výtvorů vzniklých na základě lidské dovednosti lze najít onu přirozenost právě v materiálu, ze kterého jsou výtvořeny vyrobeny.⁴²

Když jsem tedy vysvětlila různé významy pojmu *fysis* je nezbytné zmínit i jeho významnou roli v procesu poznávání, která spočívá v rozlišování přirozeně dřívějšího a časově dřívějšího – subjektivního vjemu. Individuální věci vnímáme dříve a to i přesto, že jejich rody existovaly ještě dříve. A proto tedy platí, že to, co je dříve přirozeně, nemusí být dříve časově.⁴³ Zde je již možné vidět propojenost pojmu *fysis* s tématy poznání a tedy i vnímání a času, kterými se ve své práci zabývám v následujících kapitolách.

4. LÁTKA A TVAR

Tato kapitola se věnuje vysvětlení pojmů látky a tvaru, neboť tyto pojmy byly zásadní pro Aristotela při snaze najít podstatu jsoucna a jeho příčinu. Tuto podstatu a zároveň příčinu jsoucna nachází právě v jednotě látky a tvaru. Aristotelés vysvětluje, že látka sama o sobě nemůže být přirozeností, pokud nemá svůj tvar a podobu, přirozeně je tedy celek složený z nich obou. Přirozeností je tak spojení látky a tvaru, to vše je účel a cíl vzniku a vývoje.⁴⁴ Látka a tvar jsou zároveň dvěma ze čtyř příčin změny. Rozeznáváme příčinu látkovou, formální, působící a účelovou.⁴⁵

Ve svém učení o podstatě uznává Aristotelés tyto tři podstaty: látku, tvar a jednotu látky a tvaru.⁴⁶ První příčinu, díky které něco vzniká, nazývá Aristotelés látkou. Například bronz je látkou, ze které vzniká socha a je tedy látkovou příčinou.⁴⁷ Látka je

⁴⁰ MRÁZ, Milan. *Fysis v I. Knize Aristotelovy Politiky jako překladatelský problém*, In: Filozofický časopis, 4, str. 548.

⁴¹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, II, 8, 199a 15-17.

⁴² BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 52.

⁴³ Tamtéž, str. 52.

⁴⁴ Tamtéž, str. 106.

⁴⁵ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*, str. 305.

⁴⁶ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 133.

⁴⁷ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 161.

vždy spojena s tvarem a při zániku v podstatě látka pouze mění svůj tvar.⁴⁸ Látka je tělesem pouze v možnosti a skutečnosti se stává až díky tvaru, který získává.⁴⁹ Jinými slovy, až díky jednotě látky a tvaru vzniká bytí, které je skutečné.⁵⁰

Tvar nebo jinak také forma je nazývána „formální příčinou“. ⁵¹ Vznik je popisován tak, že to co je ve stavu zbavenosti (protikladem tvaru) právě tohoto tvaru nabývá. ⁵² Tvar v podstatě činí věc takovou jaká je a při poznávání věci poznáváme právě její tvary.⁵³ Tvar vzniká vždy na podkladu, kterým je látka. Věc, která má nějaký tvar, se může dále stát podkladem pro další tvarování a tento proces by mohl být nekonečný, přesto je však omezen. Látka sama o sobě je pouhou možností bez uskutečnění, ale skutečně nemůže existovat něco absolutně beztvarého.⁵⁴ Je reálným základem pro vznik a zánik, zatím však aktuálně nemá bytí.⁵⁵ Stejně tak čistý tvar je skutečností, kde jsou všechny možnosti uskutečněné, ale každý tvar musí mít nějakou látku jako podklad.⁵⁶ Látku tedy nelze zbavit tvarovosti a stejně tak tvar nelze zbavit látkovosti.⁵⁷

Právě látka je podkladem, na kterém se může odehrávat kvalitativní změna. Tento podklad přetrvává, a i když je součástí procesu, sám o sobě je činitelem pasivním.⁵⁸ Pokud se tedy nevzdělaný člověk stane vzdělaným, podstatou, která přetrvává je člověk a v tomto případě zaniká nevzdělanost.⁵⁹ V podstatě na látce dochází pouze ke střídání jednoho tvaru tvarem jiným, ale nevzniká nic naprosto nového.⁶⁰ Je nutné zmínit, že zde probírané výrazy látka a tvar, jsou dvěma příčinami změny, které se odehrávají díky pohybu, ale i pohyb je sám o sobě změnou. V této spojitosti se o této problematice kvalitativní změny a pohybu zmiňuji v další části práce.

⁴⁸ MRÁZ, Milan. *Fysis v I. Knize Aristotelovy Politiky jako překladatelský problém*, In: Filozofický časopis, 4, str. 551.

⁴⁹ ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 1, 412a 10-12.

⁵⁰ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 133.

⁵¹ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 161.

⁵² ARISTOTELÉS. *Phys.*, I, 7, 190a 15-20.

⁵³ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 133.

⁵⁴ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 70.

⁵⁵ ARISTOTELÉS. *Phys.*, I, 7, 189b 34-36.

⁵⁶ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 70.

⁵⁷ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 135.

⁵⁸ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 68.

⁵⁹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, I, 7, 190a 1-5.

⁶⁰ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 136.

5. ARISTOTELOVO POJETÍ POHYBU

Velkou pozornost věnuje Aristotelés především učení o pohybu, který je důležitou součástí přírodního dění. Jeho teorie je postavena především na kritice Platónovi filosofie, které vytýká, že vysvětlení světa neusnadňuje, nýbrž komplikuje. Pohyb a změna jsou důležitými tématy jeho filosofie přírody. Aristotelés byl prvním řeckým myslitelem, který rozpracoval do filosofických důsledků poznatek, že pohyb je nedílně spjat s každou přírodní bytostí a je v jistém smyslu i příčinou jejího vzniku a utváření.⁶¹ Neptal se po příčině pohybu vůbec, protože pohyb považoval za věčný. Kladl si pouze otázky o příčinách konkrétních pohybů určitého tělesa. Každý jednotlivý pohyb musí být způsoben nějakým jiným pohybem, řetězec hybných příčin je proto nekonečný. Nekonečné však nelze poznat, máme-li pochopit příčinu určitého pohybu, musíme nalézt nějaké přiměřené vysvětlení.⁶² Jelikož příroda je principem pohybu a změny, je nutné pokusit se o vysvětlení pohybu. Pro Aristotela je pohyb uskutečňováním toho, co je možné, pokud je to možné.⁶³

Ve své práci se Aristotelés zaměřuje na pohyb jako jednu z možných příčin změny. Probíhá-li změna místa, nazýváme ji místním pohybem.⁶⁴ Místní pohyb neboli přemísťování je pouze součástí vedlejší změny, nikoliv změnou hlavní, a je jím míněno například přemísťování živých bytostí z jednoho místa na jiné, které je způsobeno snahou živočichů o zachování vlastní existence.⁶⁵ Místo jako takové považuje Aristotelés za nehybnou hranici, která obklopuje danou věc.⁶⁶

Jak již bylo řečeno, právě místní pohyb označoval Aristotelés za pohyb nepřetržitý, a proto může být považován za základní světový pohyb, jelikož jeho zdrojem je první příčina jako věčné a jednotné bytí. Aristotelova analýza dělí místní pohyb na tři druhy:

1.) kruhový

⁶¹ KŘÍŽ, Antonín. In: Aristotelés. *O vzniku a zániku*, 1984, str. 9.

⁶² BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 58.

⁶³ ARISTOTELEŠ. *Phys.*, III, 1, 200b 12-15, 201b 5-6.

⁶⁴ MRÁZ, Milan. *Aristotelova přírodní filosofie*. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav1&page=00000011.

⁶⁵ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 53.

⁶⁶ ARISTOTELEŠ. *Phys.*, IV, 4, 212a 29-30.

2.) přímočarý

3.) spojení kruhového pohybu s přímočarým⁶⁷

Ne každý mechanický pohyb je však také nepřetržitý. Nepřetržitost a rovnoměrnost náleží k takzvanému kruhovému pohybu.⁶⁸

Přirozený pohyb nepodléhá žádnému činiteli, jak je tomu při násilném pohybu.⁶⁹ Je tak buď tíží dolů, nebo lehkostí nahoru. Ani jedno z toho neplatí pro hvězdy, které se pohybují v kruzích.⁷⁰ Kruhový pohyb se zdá být pohybem nejdokonalejším, protože nemá začátek ani konec a nepodléhá násilnému pohybu.⁷¹ Jak jsem již zmínila pohyb je v podstatě uskutečňováním možného a v každém pohybu se realizuje to, co je možné podle přirozené podstaty věci.⁷²

5.1 POČÁTEK POHYBU A VLIV ČLOVĚKA NA PŘÍRODU

Aristotelés hmotě jako takové odepírá samopohyb, v jeho koncepci hraje pohyb a vývoj podstatnou roli. První pohyb je však podmiňován nehybností a klidem. Pohyb je však vždy vyvoláván určitým hybatelem, nemůže však v řadě hybatelů postupovat do nekonečna a je proto nutné přijmout prvního hybatele, který je sám nehybný.⁷³ Existencí prvního nehybného hybatele se zabýval v druhé athénské periodě.⁷⁴ Tvrdil, že veškerý pohyb přichází z vnějšku, ale bylo velmi důležité najít „počátek“.⁷⁵

Ve světě se vše odehrává v řetězci příčinně a účelově propojených věcí a událostí. Na počátku tohoto řetězce podle Aristotela stojí „první příčina“ neboli „první nepohyblivý hybatel“, který pohybuje světem a je čistým rozumem.⁷⁶ Přisoudil mu absolutní hybnost, ale ne pohyb, protože by byl problém, odkud tento počátek má pohyb. „Theos“ (např. Bůh) je tedy prvním nepohybujícím se hybným principem, který

⁶⁷ KRÍŽ, Antonín. Předmluva, In: Aristotelés. *Člověk a příroda*, 1984, str. 20.

⁶⁸ Tamtéž, str. 20.

⁶⁹ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 54.

⁷⁰ PATOČKA, Jan. *Aristotelés: přednášky z antické filosofie*, str. 12.

⁷¹ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 53.

⁷² GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*, str. 313.

⁷³ KRÍŽ, Antonín. Předmluva, In: Aristotelés. *Člověk a příroda*, 1984, str. 13.

⁷⁴ RICKEN, Friedo. *Antická filosofie*, str. 88.

⁷⁵ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 134.

⁷⁶ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta*, str. 166.

nepohybuje sám sebou, ale ostatním. Tento první nehybný pohybující princip je pouze spolučinitelem všech „účelů“ a „tvarů“ nikoliv však jejich tvůrcem.⁷⁷ Postavení prvního hybatele zaujímá bůh, „čistá energie“, čistá forma bez látky. „*Jediným předmětem jeho činnosti, tj, chápání, je on sám; je myšlením, které myslí samo sebe.*“⁷⁸

Kromě pohybu přirozeného zmiňuje Aristotelés také vliv člověka na přírodu a důsledky v tehdejší lidské společnosti, rozlišuje tedy dva druhy pohybu: pohyb samočinný, od přirozenosti a pohyb umělý (lidská dovednost), kterým člověk do přírody zasahuje z vnějšku a uměle.⁷⁹ Jsou tedy jsoucna, která se pohybují sama od sebe ale také jsoucna, která se pohybují přičiněním něčeho jiného. Počátkem a příčinou umělého pohybu je umění (techne), které napodobuje výtvořiny přírody a doplňuje to, co příroda nemůže vykonat. Umění je ovšem přírodě podřízené, protože právě umění vychází z lidské představy, která je zde už od přírody.⁸⁰ Aristotelés svoji nauku o pohybu aplikuje i v náhledu na společnost, kdy mu rozlišení postavení pána a otroka bránilo uznat, že hybné a pohybované patří k sobě ve všech ohledech. Ve společnosti se totiž musel klást důraz na rozdílnost hybného (otrokářů) a pohybovaného (otroků) a nikoliv na jednotu.⁸¹

5.2 ZMĚNA JAKO SPECIFICKÝ POHYB

Aristotelés pohyb chápe jako podstatné určení přírody, v nejobecnějším smyslu totožný se změnou (oproti eleátům, kteří prohlašovali pohyb a změnu pouze za zdání).⁸² Pohyb je podle Aristotela přechodem z jednoho stavu ve druhý a zabývá se procesy, v nichž dochází ke změně.⁸³ Aristotelés rozlišuje změny hlavní a vedlejší, kterými jsou: vznik a zánik, kvantitativní změna neboli růst a zmenšování, kvalitativní změna, která

⁷⁷ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 134.

⁷⁸ AMRSTRONG, Arthur Hilary. *Filosofie pozdní antiky: od staré Akademie po Jana Eriguenu*, str. 53.

⁷⁹ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 138.

⁸⁰ VLČEK, Miroslav. *Parmenidova koncepce pohybu, reakce na ní a Aristotelova koncepce „fysis“*, Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/arist3.htm>.

⁸¹ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 139.

⁸² KŘÍŽ, Antonín. Předmluva, In: Aristotelés. *Člověk a příroda*, 1984, str. 16.

⁸³ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 64-65.

se může projevat například jako změna teploty nebo získávání vědomostí, a nakonec místní pohyb.⁸⁴

Mezi druhy pohybu je místní pohyb podle Aristotela první. Dokazuje to několika důvody: růst není možný bez kvalitativní změny, kdy to, co roste, přijímá podobnou látku, a kvalitativní změna opět není možná bez předcházejícího místního pohybu, protože je závislá na přibližování činitele, který pohyb působí, k tomu, co je měněno. Místním pohybem je podmíněna jak kvalitativní, tak kvantitativní změna. Kvantitativní změna totiž předpokládá jednak změnu kvality a pak i změnu místa. Místní pohyb je také podmínkou vzniku a zániku, protože vznik a zánik je změnou, čili přechodem určitých vlastností v druhé.⁸⁵ Rozdíl mezi vznikem a zánikem a kvalitativní změnou spočívá v tom, že vznik a zánik jsou přeměnou rodových a druhových vlastností, dochází k ní náhle a následuje naprostá přeměna. Zatímco u kvalitativní změny jde o přeměnu vlastností nahodilých. Kvalitativní změna přirozeně vypovídá o podkladu (podstata zůstává a mění se pouze ve svých vlastnostech).⁸⁶ Naprostý vznik je podmíněn zároveň zánikem něčeho a taktéž platí, že zánik je naprostý tehdy, když je zároveň vznikem něčeho.⁸⁷

Je důležité také zmínit, jaké jsou příčiny změny neboli, co je zapříčiňující. Příčinou je podle Aristotela nejen to, z čeho něco vzniká, tedy určitá složka, ale také forma nebo vzor (příčina látková a formální). Příčinou dále nazývá to, z čeho pochází počátek změny a klidu a také směřuje k určitému cíli (příčina působící a účelová).⁸⁸ Vše, co se pohybuje na základě těchto příčin, je samo pohybováno, a to, co není pohybováno tímto způsobem, již nespadá do fyziky.⁸⁹

Ke klasifikaci těchto čtyř příčin formuluje Aristotelés čtyři otázky: „z čeho to je“, „co to je“, „z jakého podnětu se to uskutečňuje“ a „za jakým účelem“, podle nichž je nutno analyzovat všechny přírodní procesy.⁹⁰ Aristotelés klade důraz na účelovost a

⁸⁴ MRÁZ, Milan, *Aristotelova přírodní filosofie*. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav1&page=00000011.

⁸⁵ KŘÍŽ, Antonín. Předmluva, In: Aristotelés. *Člověk a příroda*, 1984, str. 16.

⁸⁶ ARISTOTELÉS. *De gener. et cor.*, I, 4, 319b8-14.

⁸⁷ KŘÍŽ, Antonín. Předmluva, In: Aristotelés. *Člověk a příroda*, 1984, str. 16.

⁸⁸ ARISTOTELÉS. *Phys.*, II, 3, 194b 23-24.

⁸⁹ Tamtéž, II, 7, 198a 14-30.

⁹⁰ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 49.

rozlišuje cíl a účel jako něco vnitřního a něco vnějšího. Účel má pak dvojitý význam, za prvé je jím to, k čemu směřujeme a za druhé nepochybně to, z jakého důvodu se k tomu směřuje. Toto rozlišení je velmi důležité, rozdíl lze uvést na příkladu: vnitřním cílem stavění je dům a jeho vnějším cílem je obyvatel, pro něhož se staví. Je nutno rozlišovat mezi záměrnou a cílevědomou činností člověka a účelovostí v přírodě. Člověk vykonává činnost za nějakým účelem podle předem připraveného plánu, vědomě si vytyčuje určité záměry a cíle. A ačkoliv příroda sama také nevytváří nic jen tak bezúčelně, jsou její výtvořiny zcela jiné povahy, způsobuje, že každý živý organismus jde za svým cílem a celý život tak usiluje o zachování vlastní existence.⁹¹ U obou případů však vyvstává otázka, co tedy jako první způsobilo pohyb, proč se něco odehrálo a také za jakým účelem se daná věc odehrála? Příčina formy, cíle a počátek pohybu splývají v jedno.⁹²

Zmínila jsem tedy příčiny změny, aby však mohlo dojít ke změně, neboli k získání nového určení, předchozí určení nesmí být přítomné. Podstatné změny nastávají při vzniku a zániku, kdy vznikne zcela nová podstata, ale i tato změna se odehrává na určitém podkladu, bez něhož by nová podstata vznikala z nejsoucího, což není možné.⁹³ Touto podstatnou změnou může být například narození a smrt člověka.⁹⁴ Je ale nutné, aby existovalo něco, co je základem a je “naprosto”. Tímto podkladem, který při změně přetrvává, je látka. Z tohoto základu, pak jeho přetvořením vzniká něco nového a další změnou tohoto základu je, že něco přidáme nebo odebereme. Proměnou či přetvořením ale působíme změnu, která se týká látky.⁹⁵ Je totiž něco jiného podklad a něco jiného je vlastnost, která o tomto podkladu vypovídá.

Vznikání Aristotelés vysvětluje na základě látky, jež je podkladem, a dvou protikladů – tvaru a zbavenosti.⁹⁶ Zbaveností tvaru rozumí Aristotelés nepřítomnost určení, ke kterému se směřuje.⁹⁷ Například kov chápe jako substanci, ze které je něco zformovaného (další formování je možné za předpokladu, že bude tento kov nejprve ve

⁹¹ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 49-50.

⁹² ARISTOTELÉS. *Phys.*, II, 7, 198a 14-30.

⁹³ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 68.

⁹⁴ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 148.

⁹⁵ ARISTOTELÉS. *Phys.*, I, 7, 190b 1-10.

⁹⁶ KOČANDRLE, Radim. *Aristotelés a Mileťané*. Aithér, 5, str. 33.

⁹⁷ ARISTOTELÉS. *Phys.*, I, 9, 193b 19.

stavu zbavenosti, aby mohl být poté opět zformován).⁹⁸ „U předmětů, které přirozeně vznikají, rostou, vyvíjejí se a zanikají, není žádného rozdílu mezi látkou a možností, mezi tvarem a skutečností.“⁹⁹

Pojem látky nahrazuje Aristotelés pojmem subjekt. Zatímco změna ve smyslu „stávání se“ znamená podle Aristotela, že předmět postupně nabývá protikladná určení, ale přitom přetrvává (stůl už sice není dřevem, ale dále o něm říkáme, že je dřevěný), v druhém případě ve smyslu absolutního vzniku vzniká nový předmět a ten původní nepřetrvává.¹⁰⁰ Látka sama o sobě nevzniká ani nezaniká, vznikají a zanikají pouze hmotné věci, a to přítomností nebo nepřítomností tvaru.¹⁰¹ Abychom postihli celý proces tvarování a jeho posloupnost, musíme předpokládat, že na počátku stojí pralátka bez jakéhokoliv tvaru, ztotožněná s možností uskutečnění, a zároveň, že existuje tvar bez látky. V praxi však nemůže existovat nic bez tvaru, co by mohlo nabývat jakéhokoliv tvaru.¹⁰² Když ale látka ztratí určitou část své formy, může stále existovat jako možnost jiného předmětu.¹⁰³ Jak jsem se již zmínila v kapitole o látce a tvaru, lze látku chápat jako možnost, zatímco formu jako skutečnost. Z toho vyplývá, že jsoucnem v možnosti je, když má věc látku, kterou můžeme formovat a jsoucnem ve skutečnosti je, když látka vstoupí do určité formy. Zde se opět dostáváme k pohybu, který Aristotelés považuje za uskutečňování jsoucná v možnosti.¹⁰⁴ Pohyb se ale jeví jako něco neurčitého, protože není ani možností ani skutečností, nýbrž je uskutečňováním možnosti, která je neukončená.¹⁰⁵

5.2.1 KVALITATIVNÍ ZMĚNA VE SROVNÁNÍ S KVANTITATIVNÍ ZMĚNOU

Z hlediska velikosti, stavu a místa rozlišujeme tři druhy pohybu. Prvním musí být nepochybně pohyb místní, který jsem vysvětlila již v kapitole o změně. „*Neboť je nemožné, aby bylo zvětšování, růst, kdyby nepředcházelo přeměňování.*“ Zvětšování, růst je projevem kvantitativní změny, kdežto přeměňování je projevem změny

⁹⁸ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*, str. 309.

⁹⁹ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 69.

¹⁰⁰ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*, str. 309.

¹⁰¹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, I, 9, 192a 25.

¹⁰² BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 70.

¹⁰³ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*, str. 310.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 312.

¹⁰⁵ ARISTOTELÉS. *Phys.*, III, 2, 218b 28-33.

kvalitativní.¹⁰⁶ Poznatek, že v přírodních procesech má každá věc vlastnosti, které se mění, byl hlavním předpokladem pro vznik kvalitativně určené věci. Oproti eleatům a jejich „absolutnímu nejsoucím“ postavil Aristotelés „relativní nejsoucí“, vyjadřující nepřítomnou vlastnost, kterou věc získává právě v procesu změny.¹⁰⁷

Kvalitativní změna, jak již název napovídá, se uskutečňuje přechodem od jedné kvality ke kvalitě jiné, přičemž první z nich v procesu změny zaniká. Součástí změny je věc, která se z původního stavu mění a získává tak stav jiný neboli nabývá jiné kvality.¹⁰⁸ Změna ale působí tak, že zůstává změněný stav, po tom co již změna skončila, ale původní podklad zanikl.¹⁰⁹ Například, když oheň zahřívá, je tím, co je schopné působit a svým působením připodobňuje to, co mu podléhá, tedy mění podklad a je tedy onou změnou.¹¹⁰ Tyto změny mají své zákonitosti, ale nejsou nezvratné, jako v případě ohřátí vody může bez působení tepla dojít k navrácení do původního stavu a voda se může zpětně ochladit.¹¹¹

Ve srovnání s kvalitativní změnou lze nejlépe popsat kvantitativní změnu jako zvětšování a zmenšování, přírodní objekty typicky začínají zvětšováním a končí zmenšováním. I u kvantitativní změny platí, že zde musí být nějaký podmět, který se během změny zachovává, pouze mění svoji velikost.¹¹² Zvětšování a zmenšování funguje na principu místního pohybu, subjekt setrvává, pouze jeho části se mění co do místa. Kvantitativní změnu v přírodě pozorujeme jako růst a v podstatě se dá říci, že věci, které rostou, zůstávají na místě, ale některé její části se přemísťují dále do prostoru, zatímco u věcí, které se zmenšují se některé její části, jakoby přibližují ke středu. Tyto změny v přírodě lze pozorovat například u živých bytostí a odehrávají se přirozeně v nějakém časovém období.

V rámci změny kvalitativní, kvantitativní a místního pohybu dochází k přeměně velikosti, kvality a polohy, ale i během těchto přeměn musí měněná věc

¹⁰⁶ ARISTOTELÉS. *Phys.*, VIII, 7, 260a 28-29.

¹⁰⁷ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 65.

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 65.

¹⁰⁹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, I, 7, 190a 9-13.

¹¹⁰ ARISTOTELÉS. *De gen. et. cor.*, 324a 14-19.

¹¹¹ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 65.

¹¹² BARNES, Jonathan, *Zakladatelé myšlení*, str. 148.

v jisté míře zachovat vlastní identitu.¹¹³ Změna je uskutečněním toho, co je v možnosti, je ale rozdíl v tom, mít nějaké schopnosti jen v možnosti, nebo tyto schopnosti reálně využít a uskutečnit. Já například, mohu být ve své možnosti absolventem oboru Humanistika, stejně jako kdokoliv jiný, kdo zatím tento obor nestuduje. Otázkou je, zda tuto schopnost reálně uskutečním. Pro vysvětlení toho, že je skutečnost dříve než možnost, je lepší známý příklad skutečnosti „být stavitelem“ což znamená mít „schopnost stavět“, která je právě onou možností.¹¹⁴

Z tohoto Aristotelova pojetí změny vyplývá, že každá změna má několik fází. Na počátku je věc ve stavu, ze kterého se mění. I zde nacházíme nějaký základ, který je zachován i během změny, a na konci je stav věci po změně.

6. ČAS JAKO POČETNÍ MÍRA

Jakýmsi spojovacím vláknem již zmíněných témat je čas, který provází veškeré přírodní dění. Proto Aristotelés čas zkoumá ve spojitosti s přírodou, zabývá se otázkou jeho existence a povahy.¹¹⁵ Čas a pohyb dává do souvislosti, ale tyto pojmy pro něj nejsou totožné.¹¹⁶ Pohyb totiž může probíhat do různých stran, což o čase říci nelze, ten plyne neustále stejným směrem.¹¹⁷ Aristotelés čas definuje jako počet pohybu dřívějšího a pozdějšího.¹¹⁸

Hlavní problém, který Aristotelés v souvislosti s časem řešil, bylo to, zda čas lze přiřadit ke jsoucímu nebo nejsoucímu, a pak také, co je jeho přirozenou povahou a co čas vlastně je.¹¹⁹ Jenže to, co se skládá z nejsoucího, nemůže mít podíl na jsoucím. Čas je neohraničený do minulosti i do budoucnosti.¹²⁰ Nabízí se tedy otázka, jak můžeme čas přiřadit ke jsoucímu, když žádná jeho část není - minulé již není, budoucí ještě není

¹¹³ BARNES, Jonathan, *Zakladatelé myšlení*, str. 149.

¹¹⁴ Tamtéž, str. 151.

¹¹⁵ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 47.

¹¹⁶ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 11, 219b 1-2.

¹¹⁷ VÍCH, Marek. *Čas pohledem (nejen) fenomenologické filosofie*, Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/mind/vich08.pdf>.

¹¹⁸ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 11, 219b 1-2.

¹¹⁹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 41-42.

¹²⁰ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 10, 218a 2-10.

a přítomný okamžik „nyní“ není součástí času, protože je jakousi bezrozměrnou, stále se měnící hranicí mezi minulostí a přítomností.¹²¹ Pokud ovšem okamžik („nyní“) slouží k počítání, je číslo.¹²² V podstatě je čas kvantitativní stránkou pohybu a můžeme díky němu rozlišit jednotlivé fáze. Předně je důležité objasnit v jakém smyslu je čas číslem.¹²³ Číslem je totiž to, co počítáme nebo to, čím počítáme.¹²⁴

Aristotelés vychází tedy ze dvou významů slova „číslo“.¹²⁵ Čas je v této situaci zřejmě tím, co počítáme.¹²⁶ Právě díky času lze zjistit délku intervalu pohybu a pak srovnávat i více pohybů z hlediska kvantity.¹²⁷ Jako příklad uvádí Mráz ve své knize situaci, kdy se setkáváme s různým počtem bytostí a věcí stejného druhu, ať už je to třeba sedm psů nebo sedm koní.¹²⁸ Jinak řečeno: čas není tím číslem, které počítáme, ale je to počet právě těch věcí, které počítáme. A to nás opět vrací k Aristotelovu příkladu, kde uvádí, že počtem poznáváme množství koní a jejich množstvím zase počet.¹²⁹ Na druhé straně je tento daný počet „číslem“ o sobě, tedy číslem sedm. Tato čísla ale podle něj nemají samostatné bytí a vyskytují se ve skutečném celku jako kvantitativní stránka.¹³⁰ Pokud máme stejný počet, každou věc počítáme stejnou jednotkou (koně koněm), čas časem, ale také pohybem, protože pohybem, který je ohraničený časem měříme nejen kvantitu pohybu ale i času.¹³¹

Spojitosť mezi časem a pohybem spočívá v tom, že, právě díky času můžeme pohyb počítat a určovat poměr většího nebo menšího pohybu. Z toho důvodu čas považoval Aristotelés za početní míru.¹³² „*Než jistě také čas poznáváme, kdykoli určíme pohyb – tím, že určujeme před a po, dříve a později a tehdy říkáme, že uplynul čas, když postřehneme v pohybu dříve a později.*“¹³³ Naopak rozdíl mezi časem a pohybem nachází Aristotelés v tom, že pohyb může být rychlejší nebo pomalejší, totéž

¹²¹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 42.

¹²² SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 49.

¹²³ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 47.

¹²⁴ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 49.

¹²⁵ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 52.

¹²⁶ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 49.

¹²⁷ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 59.

¹²⁸ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 52.

¹²⁹ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 50.

¹³⁰ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 52.

¹³¹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 14, 223b 14-18.

¹³² Tamtéž., IV, 11, 219b 4-6.

¹³³ Tamtéž., IV, 11, 219a 23-25.

však o čase říci nelze, ten tuto rychlost a pomalost pohybu pouze určuje.¹³⁴ V praxi proto říkáme, že je času mnoho, málo anebo že je dlouhý nebo krátký, nepoužíváme výrazy jako rychlý nebo pomalý.¹³⁵

I přesto, je-li čas jednoho z pohybů rychlejší, nebo je jeden změnou místa a druhý přeměňováním, je čas stále jeden. Rozdělují se pouze odlišené pohyby, ale čas zůstává všude stejný.¹³⁶ Stejně jako je tomu u počtu věcí, které jsou stejné a současné. „*Jednota času má však zdroj i v jednotě jednoho skutečného a stálého pohybu*“¹³⁷ A to pohybu „prvního nebe“, jenž Aristotelés považuje za pohyb vesmíru a zdroj dalších vesmírných pohybů.¹³⁸ Pohyby se stejnými hranicemi mohou být různé, ale jejich čas bude vždy stejný.¹³⁹ Především pravidelný kruhový pohyb je touto mírou, protože ho lze nejlépe počítat. Čas je mírou kruhového pohybu a tento pohyb se časem sám měří.¹⁴⁰ Je také mírou všech stejnorodých věcí.¹⁴¹

Pokud by však nebyl pozorovatel schopný počítat čas, nebyl by čas nikterak zjištěitelný.¹⁴² „*Pakli však nic jiného není s to počítat než duše a rozum duše, je nemožné, aby byl čas, není-li duše, leda to, co zrovna jest časem, totiž je-li možné, že jest pohyb bez duše.*“¹⁴³ Dříve a později je v pohybu, ale časem se stane teprve, když je počítané.¹⁴⁴

¹³⁴ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 43.

¹³⁵ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 50.

¹³⁶ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 14, 223b 5-12.

¹³⁷ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 53.

¹³⁸ Tamtéž, str. 53.

¹³⁹ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 51.

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 51.

¹⁴¹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 14, 223b 18-23.

¹⁴² VÍCH, Marek. *Čas pohledem (nejen) fenomenologické filosofie*, Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/mind/vich08.pdf>.

¹⁴³ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 14, 223a 25-29.

¹⁴⁴ Tamtéž, IV, 14, 223a 28-30.

6.1 ROZEZNÁVÁNÍ JEDNOTLIVÝCH OKAMŽIKŮ ČASU A JEHO SPOJITOST S POHYBEM

Je tedy nepochybné, že k rozeznání rozdílu okamžiku dříve a později je zapotřebí činnosti rozumu, schopného počítat. Zdálo by se nám totiž, že neuplynul žádný čas, pokud bychom přítomný okamžik nevnímali jako dřívější a pozdější, nebo jako jednotný celek.¹⁴⁵ Čas je totiž trváním postupné změny (proto se nelze obejít bez pojmu dřívější a pozdější), která se pohybuje přes jednu část dříve a přes druhou později a směřuje tak ke svému cíli.¹⁴⁶

Z Aristotelova pojetí času je pouze měnící se přítomnost skutečně jsoucí. Je to přítomnost ve smyslu přírodních bytostí, které se pohybují a získávají tak nová určení.¹⁴⁷ K tomuto skutečně jsoucímu nepatří minulost, ale ani budoucnost. Budoucnost je totiž jsoucím pouze v možnosti. V souvislosti se skutečně jsoucí přítomností rozvádí Aristotelés problém, týkající se povahy okamžiků.¹⁴⁸ Vše, co není přítomným okamžikem, ale dříve jím bylo, muselo zaniknout, protože není možné, aby dva přítomné okamžiky byly současně.¹⁴⁹ Přítomný okamžik nemůže zaniknout sám o sobě, ale zaniká v okamžiku následujícím. Kdyby takto přítomný okamžik nezanikl, mohl by se objevit někde uprostřed jiných okamžiků (což by narušilo kontinuitu důležitou pro čas), a také není možné, aby tento okamžik stále trval. „*Přítomný okamžik však jest hranicí a čas lze pojmut jako omezený.*“¹⁵⁰

Zásadní otázkou je také, jak poznáváme čas při vnímání nebo přímém pozorování. Aristotelés k tomu používá nejznámější model pohybu, a to místní pohyb neboli změnu místa.¹⁵¹ A tak jak již bylo v této práci zmíněno dříve, poznat čas můžeme, jen pokud budeme schopni od sebe rozeznat jednotlivé fáze pohybu a stanovit jaký je pozdější a jaký dřívější.¹⁵² Napočítaný pohyb ve vztahu k okamžikům „dříve“ a

¹⁴⁵ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 40.

¹⁴⁶ ARISTOTELÉS, *Phys.*, IV, 11, 219a 30.

¹⁴⁷ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 53.

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 42.

¹⁴⁹ ARISTOTELÉS, *Phys.*, IV, 10, 218a 14-17.

¹⁵⁰ Tamtéž, IV, 10, 218a 17-25.

¹⁵¹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 44.

¹⁵² ARISTOTELÉS, *Phys.*, IV, 10, 219a 11-17.

„později“ je právě čas.¹⁵³ „Kdykoli totiž pomyslíme na krajní okamžiky různé od středního a naše duše vysloví dva okamžiky, jeden dříve, druhý později, tehdy a o tomto říkáme, že jest časem; neboť, jak se zdá, čas jest to, co se určuje přítomným okamžikem; a to nám budiž základem“.¹⁵⁴

V předchozím odstavci jsem tedy řešila, jak je možné pozorování času prostřednictvím modelu místního pohybu. Pohyb je jedním ze základních faktorů, s kterým se v Aristotelově výkladu o čase setkáváme a v důsledku toho i těleso, které je v tomto pohybu a následně i dráha, protože se jedná o pohyb místní.¹⁵⁵ Právě díky přítomnosti pohybujícího se tělesa v určitém místě dráhy můžeme určit jednotlivé úseky pohybu. Jeho pozorováním můžeme stanovit, která fáze je v tomto nepřetržitém pohybu dřívější a která pozdější, jak se již Aristotelés zmiňoval dříve.¹⁵⁶ Hranicím jednotlivých pohybů odpovídají dané okamžiky, které Aristotelés přirovnává ke krajním bodům úsečky.¹⁵⁷ Tuto souvislost pohybu, času a dráhy chápal jako úměrnost.¹⁵⁸ To, co má pohyb a je zároveň podkladem pohybu, se může měnit pouze v místních určeních. Také je vyžadována podobnost rysů pohybujícího se podkladu (pohyb je tedy vždy pohybem jednoho podkladu).¹⁵⁹

Jak už jsem zmínila, je sice možné čas pozorovat prostřednictvím místního pohybu (změny místa), ale není možné čas redukovat na pouhou změnu, neboť ta přísluší pouze předmětům, nikoliv tomu, čím způsob změny nahlížíme. Změna a pohyb se nachází pouze v určitých věcech a v nějakých místech, zatímco čas se vyskytuje všude. Na druhou stranu je čas pohybu přiřazen a je na něm závislý.¹⁶⁰ Nelze tedy čas a pohyb oddělovat a i přesto, že čas není bez pohybu, tak nejsou čas a pohyb tím samým, i když je zjevné, že oba vnímáme současně.¹⁶¹ Nevnímáme-li však čas, nevnímáme ani pohyb, například po probuzení spojujeme čas, kdy jsme usnuli s časem, kdy se

¹⁵³ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 48.

¹⁵⁴ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 10, 219a 26-29.

¹⁵⁵ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 44.

¹⁵⁶ Tamtéž, str. 45-46.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 43.

¹⁵⁸ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 52.

¹⁵⁹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 47-48.

¹⁶⁰ VÍCH, Marek. *Čas pohledem (nejen) fenomenologické filosofie*, Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/mind/vich08.pdf>.

¹⁶¹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 10, 218b 10-15.

probouzíme.¹⁶² „Jestliže tam, kde nedokážeme konstatovat žádnou změnu, naše vědomí času zmizí a naše duše jako by setrvala u jednoho bodu, a jestliže naopak máme vědomí času tam, kde pozorujeme, že se odehrála změna, dokazujeme tím, že změna, pohyb jsou podmínkou času.“¹⁶³

6.2. BYTÍ V ČASE

Dále Aristotelés otevírá otázku, co znamená „být v čase“. Tuto vlastnost má prý veškeré bytí, které je časem měřeno. Vše co vzniklo a zaniklo v čase, neboli to, co je časem obklopeno, jím také lze měřit.¹⁶⁴ Čas měří pohyb tak, že ohraničí daný pohyb a ten bude jednotkou míry (např. loket, pomocí nějž ohraničíme určitou velikost).¹⁶⁵ „Být v čase“ v podstatě znamená být časem měřen. ¹⁶⁶ Je proto nutné oddělit měřící čas od času, který měříme. Bytí v čase neznámá být spolu s časem, stejně tak jako bytí v pohybu nebo místě neznámá, že jsme tehdy, kdy se odehrává daný pohyb nebo místo.¹⁶⁷ Čas je prostě něco mnohem většího, než to, co se v něm nachází. A právě to, co se v čase nachází je jím ohraničeno, stejně tak jako to, co je v místě, je ohraničeno místem. Ale i samotný čas podléhá určitému působení.¹⁶⁸

Na základě předchozích informací lze dospět k závěru, že věci, které podléhají vzniku a zániku se nachází v čase.¹⁶⁹ Čas je měřítkem pohybu, ale ne vždy to, co je v čase, musí být také v pohybu, a tak je čas také měřítkem klidu.¹⁷⁰ „Čas však bude měřit to, co jest v pohybu a druhé v klidu; bude totiž měřit jejich pohyb a klid, jakou mají kvantitu.“¹⁷¹ To, co není v pohybu ani v klidu, nemůže tudíž být v čase. Dle toho Aristotelés soudí, že ani vše nejsoucí nemůže být v čase.¹⁷²

¹⁶² ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 10, 218 20-25.

¹⁶³ PATOČKA, Jan. *Úvod do fenomenologické filosofie*, str. 155.

¹⁶⁴ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 49-50.

¹⁶⁵ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 12, 220b 27- 221a 3.

¹⁶⁶ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 50.

¹⁶⁷ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 12, 221a 15-20.

¹⁶⁸ Tamtéž, IV, 12, 221a 25-30.

¹⁶⁹ SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*, str. 50.

¹⁷⁰ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 50.

¹⁷¹ ARISTOTELÉS. *Phys.*, IV, 12, 221b 17-23.

¹⁷² Tamtéž, IV, 12, 221b 17-23.

Protože změna znamená vzdalování od původního stavu, domníval se Aristotelés, že je čas spíše příčinou zániku, protože je kvantitativní stránkou trvání a průběhu této změny (každého jednotlivého pohybu). Jeden nepřerušovaný pohyb je pohyb jednoho jsoucna. Vznikne-li nové jsoucno, začne tím nový pohyb s vlastním časem.¹⁷³

A tady se opět vracím k Aristotelově tezi, že čas existuje pouze tehdy, je-li bytost schopná jej vnímat, počítat a díky své rozumové stránce poznávat a chápat veškeré procesy, které se v přírodě odehrávají.

7. SMYSLOVÉ VNÍMÁNÍ A DUŠE V ARISTOTELOVĚ FILOSOFII

Jak bylo uvedeno v předchozí části, obě témata času a změny lze vnímat pouze za přítomnosti rozumného pozorovatele. Jak je tedy takové poznání možné? Právě na tuto otázku lze najít odpovědi v Aristotelových pojednáních, kde se věnuje smyslovému vnímání jako prostředku poznání.

Je nutné zmínit Aristotelovy spisy *O vnímání*, *O paměti a vzpomínání*, které spadají do souboru *Malá přírodovědná pojednání*.¹⁷⁴ Jak je zřejmé, k poznávání je zapotřebí člověka, který poznává, a také skutečnosti, které poznává. Ve vztahu k přírodě má poznávající a poznávané rozdílné postavení.¹⁷⁵ Ovšem i bez bytosti schopné vnímat by podle Aristotela stále existovala jsoucna, která jsou nositeli vnímatelných tvarů a ta by byla schopna vjemy působit.¹⁷⁶ Aristotelés tvrdil, že nelze nic chápat ani poznat bez vnímání a že všechny pojmy, které slouží k pochopení reality, jsou právě odvozeny z vnímání.¹⁷⁷ Předpokládal, že ve smyslových datech je skryto skutečné poznání pravdy a pevných principů vědění.¹⁷⁸ Toto tvrzení však vede k závěru, že pravdivost poznání je

¹⁷³ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 52.

¹⁷⁴ MRÁZ, Milan. *Aristotelés, poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, In: *Filozofický časopis*, 6, str. 899.

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 897.

¹⁷⁶ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 25.

¹⁷⁷ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 161.

¹⁷⁸ RÁLIŠ, Jakub. *Aristotelovy endoxa*, Aithér, 6, str. 116.

nutně závislá na spolehlivosti smyslů, a to bylo pro Aristotela otázkou, již musel věnovat pozornost.¹⁷⁹

Tvrdí, že skutečnosti vnímatelné smysly existují ještě dříve, než je člověk začne vnímat a přemýšlet o nich. Právě na této skutečnosti je závislá pravdivost a nepravdivost našeho myšlení.¹⁸⁰ Ale nebyl schopen poskytnout dostačující odpověď na otázku, jak se lze přesvědčit, že jsou naše myšlenky a představy pravdivé. Spíše jen stanovil jistá kritéria pro posuzování správnosti.¹⁸¹ A jak tvrdí Aristotelés: pravdivé jsou výpovědi, o tom, co je ve skutečnosti spojeno a nepravdivé o tom, co je ve skutečnosti rozloučeno.¹⁸²

Již staří řečtí filosofové poukazovali na slepou důvěru ve smysly, snižovali význam smyslových údajů, i přesto, že v běžném vědomí převládalo přesvědčení, že předměty jsou právě takové, jak se člověku jeví.¹⁸³ Jejich filosofie od svých počátků vycházela z toho, že za proměnlivou smyslovou podobou světa se skrývá hlubší, pravá skutečnost, přístupná pouze rozumu. Podle eleátů pravdu jediného skutečného, neměnného bytí lze poznat jen rozumem, kdežto veškeré rozdíly a proměny vnímané našimi smysly jsou pouhým zdáním. Filosofický směr řeckých atomistů uznával za jediné jsoouco v pravém smyslu slova neomezené množství nedělitelných částic (atomy), lišící se jen velmi málo od sebe, především tvarem a velikostí. Většina smyslových kvalit pak podle nich není přímo vlastnostmi vnímaných předmětů, ale vzniká až ve vnímající bytosti působením atomů na příslušná čidla, proto atomisté nekládali ve smysly důvěru. I podle Platóna lze skutečné jsoouco – v tomto případě neměnné ideje, na nichž závisí smysly vnímatelný svět – poznat jen rozumem. Přesto však smyslové údaje považuje za potřebné, i když ne zcela spolehlivé pro poznání. Protágoras, jeden ze sofistů poukazoval na zkušenost, kdy se stejné věci jeví různým lidem jinak, nebo i témuž člověku v různé době a jiné situaci.¹⁸⁴ Všechny tyto teorie se

¹⁷⁹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 15.

¹⁸⁰ MRÁZ, Milan. *Aristotelés, poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, In: *Filozofický časopis*, 6, str. 902.

¹⁸¹ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 142.

¹⁸² ARISTOTELÉS. *Met.*, VI, 4, 1027b 20-23.

¹⁸³ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 15.

¹⁸⁴ Tamtéž, str. 15-17.

snažil Aristotelés prozkoumat a ověřit jejich pravdivost. Závěry jeho předchůdců stavěly Aristotela před úkol obnovit důvěru ve smyslové vjemy.¹⁸⁵

Důvěra ve smyslové údaje však do jisté míry působí problémy, když se v několika spisech *Malých přírodovědných pojednání* začne zabývat smyslovým vnímáním z jiných hledisek. Původně ve spise *O duši* Aristotelés uvažoval o vnímání a myšlení, jako o duševních procesech, přičemž vycházel především z běžné zkušenosti a také názorů svých předchůdců. Na to však navazuje zkoumáním tělesné stránky duševních procesů, zvláště vnímání, obrazivosti, paměti, snů a některých dalších, protože je skutečnost přírodního těla neoddělitelná od těla živé bytosti.¹⁸⁶

7.1 SCHOPNOST SMYSLOVÉHO VNÍMÁNÍ

Smyslovému vnímání věnuje Aristotelés pozornost v řadě svých spisů (*O duši*, *Malá přírodovědná pojednání* a také IV. kniha *Metafysiky*). Ve snaze o vysvětlení Aristotelových názorů bývá obvykle využíváno zpravidla jen několika kapitol druhé a třetí knihy spisu *O duši*. Některá závažná pojetí Aristotelova vnímání tak zůstávají nedocněna a skryta. Proto je třeba sledovat obsahové souvislosti mezi jednotlivými Aristotelovými výklady problematiky vnímání.

Schopnost smyslového vnímání označuje Aristotelés za projev vyšší složky duše (duše vnímavé), kterou se liší živočichové od rostlin. Rostliny mají pouze nejnižší, základní složku duše (duši vyživovací a plodivou).¹⁸⁷ Někteří živočichové pouze vnímají, ale nemají poznání. Ti, kteří umí udržet získané vjemy, se od ostatních liší tím, že mohou z trvání těchto vjemů dosáhnout řeči.¹⁸⁸ Bytost, která vnímá, je schopna postřehnout otisk tvarované látky pouze díky tomu, že sama je jakýmsi spojením látky a tvaru.¹⁸⁹ Vjem vzniká tak, že nějaká věc působí skrze prostředí na naše smysly. Díky oku, orgánu zraku a celkově díky smyslu, jsme schopni vnímat věc, oproštěnou od její

¹⁸⁵ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 18.

¹⁸⁶ Tamtéž, str. 27-28.

¹⁸⁷ Tamtéž, str. 18-19.

¹⁸⁸ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 162.

¹⁸⁹ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 140.

„látky“.¹⁹⁰ Příslušné smyslové ústrojí tedy přijímá vnímatelný tvar věci oproštěný od látky.¹⁹¹ Aristotelés rozlišuje věci poznatelnější, které jsou blízko našemu smyslovému vnímání, od věcí obecných, které prochází postupem od smyslového vjemu přes proces zobecnění k jednotlivým a pravdivým principům, lépe poznatelným od přirozenosti. A od těchto obecných pojmů máme při poznávání postupovat.¹⁹²

Je nutné zmínit, že ve své práci zkoumá Aristotelés i názory atomistů (dřívějších badatelů o přírodě) a to jejich tvrzení, že bílé nebo černé, není ničím bez zraku, stejně jako chutnatelné není ničím bez chuti. Pro vysvětlení svých výkladů používá pojmy možnosti a skutečnosti. Pokud jde o možnost, odmítá Aristotelés názor atomistů, pokud však jde o skutečnost, připouští jejich mínění.¹⁹³ Když vnímatelné tvary nepůsobí na naše smysly, jsou jen možností neboli schopností věci působit na příslušný smysl. Stejně tak smysl pokud právě nevnímá, je pouze schopností vnímající bytosti, nechat na sebe působit vnímatelný tvar. Setkají-li se obě tyto schopnosti a tím se i uskutečňují, uskutečňuje se vnímatelný tvar ve své smyslové podobě. Otázkou je, do jaké míry se liší smyslová podoba vnímatelného tvaru a její zdroj ve vnímané věci. Aristotelés jistý rozdíl v tomto případě připouští.¹⁹⁴

Ve spise *O duši* Aristotelés říká, že naše smysly jsou spolehlivé podle toho, na jaké předměty jsou zaměřeny.¹⁹⁵ Vnímatelné předměty dělí na „předměty vlastní“, které spadají pod jednotlivé smysly, poté „společné předměty“, které můžeme vnímat více smysly a za třetí „myslitelné tvary“.¹⁹⁶

Poněkud složitější je Aristotelův výklad o povaze a spolehlivosti smyslových údajů o „vlastních předmětech“ jednotlivých smyslů. Je přesvědčen, že smyslové údaje zpracovává vnímající bytost spolehlivě, a že si je vědoma rozdílů skutečných věcí a jejich vlastností. A to platí i o vjemech vlastních předmětů u jednotlivých smyslů.¹⁹⁷ O

¹⁹⁰ MRÁZ, Milan. *Aristotelés, poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, In: Filozofický časopis, 6, str. 915.

¹⁹¹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 18-19.

¹⁹² RÁLIŠ, Jakub. *Aristotelovy endoxa*, Aithér, 6, str. 113.

¹⁹³ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 24.

¹⁹⁴ Tamtéž, str. 25.

¹⁹⁵ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 163.

¹⁹⁶ MRÁZ, Milan. *Aristotelés, poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, In: Filozofický časopis, 6, str. 916.

¹⁹⁷ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 23-24.

vlastních předmětech, hovoří Aristotelés takto: vlastním předmětem je podle něj ten, který nemůžeme postřehnout jiným smyslem, tudíž barvu určujeme pomocí zraku a tóny pomocí sluchu.¹⁹⁸ Smysly se tedy podle něj v případě vnímání vlastních předmětů nemohou mýlit.¹⁹⁹

Více smyslů podle Aristotela máme právě proto, abychom mohli poznávat vlastnosti společné a to pohyb, velikost nebo počet.²⁰⁰ U vnímání společných předmětů ale může dojít k omylu díky zkreslení, kdy se nám například vzdálené Slunce bude jevit menší. To je způsobeno tím, že naše myšlení nemůže chápat velikost skutečných předmětů takovou jaká je ve skutečnosti.²⁰¹ Pokud je ale možné, aby jeden smysl byl zaměřen jak na vidění, tak zároveň na to jakou má předmět barvu, mohlo by to znamenat, že pro jeden předmět jsou dva smysly, nebo sám zrak by byl předmětem tzv. společného smyslu.²⁰² Přenos podnětů ze smyslových čidel do centra společného smyslu je tělesným i duševním procesem a tělesná látka, která umožňuje přenos a aktualizování představ snadno podléhá působení různých podnětů. Tak lze podle Aristotela vysvětlit nejen vznik snů, ale také klamů (v jevech a představách). Jako příklad uvedl Aristotelés přetrvání některých vjemů i po jejich skončení (pokud jsou dostatečně intenzivní), anebo objeví-li se ve změněné podobě (např. efekty objevující se po pohledu do prudkého světla, když poté zavřeme oči).²⁰³

Zkoumané předměty vnímáme sami o sobě, jiné pouze okrajově na pozadí zkoumaného předmětu.²⁰⁴ Vlastnosti jako pohyb, klid, číslo, tvar a velikost, nejsou vlastním předmětem žádného smyslu a jsou společné všem (pohyb lze vnímat hmatem i zrakem).²⁰⁵ Jednotlivé druhy předmětů lze vnímat za pomoci společného smyslu, který přijímá podněty z jednotlivých smyslových ústrojí a je zodpovědný za to, že vnímající bytost si uvědomuje své vjemy a své vnímání.²⁰⁶ Dále tyto jednotlivé smyslové vjemy

¹⁹⁸ ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 6, 418a 14-20.

¹⁹⁹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 23.

²⁰⁰ ARISTOTELÉS. *De an.*, III, 1, 425b 5-10.

²⁰¹ MRÁZ, Milan. *Aristotelés, poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, In: *Filozofický časopis*, 6, str. 917-918.

²⁰² ARISTOTELÉS. *De an.*, III, 1, 425b 5-10.

²⁰³ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 32-33.

²⁰⁴ ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 6, 418a 9-13.

²⁰⁵ Tamtéž, II, 6, 418a 14-20.

²⁰⁶ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 20.

porovnává. To u lidí i mnoha jiných živočichů zajišťují dva důležité projevy společného smyslu, tedy paměť a obrazivost.²⁰⁷

7.1.1 PAMĚŤ

A právě paměť, jak jsem se již zmínila, je jedním z hlavních projevů společného smyslu. Aristotelés ji uvádí do souvislosti převážně s lidskou duší.²⁰⁸ Smyslové vnímání předchází paměti a z té se poté vytváří zkušenost, má také zásadní roli v získávání základů poznání.²⁰⁹ Ve spise *O paměti a rozpomínání* Aristotelés zmiňuje tři schopnosti duše: paměť, která se týká minulého, vnímání spojené s přítomností, a doufání s budoucností. Paměť je na rozdíl od rozpomínání, které je schopností a činností ducha, spíš vlastností, a obojí Aristotelés chápe jako něco tělesného.²¹⁰

Milan Mráz ve svém článku uvádí, že pro Aristotela je předmětem paměti vjem pamatované události tedy „podržený dojem“ nebo to, z čeho tento dojem vznikl.²¹¹ Představa sama o sobě je tedy pouze představou a součástí myšlení. Představa ve vztahu k něčemu jinému je podobou nebo obrazem pamatovaného.²¹² Vjem se vlastně otiskne do paměti (je to podobné jako pečetění prstenem). Paměť podléhá ale i citovému vzrušení a různým hnutím. Někdy se proto nevytvoří dostatečně trvalý otisk a pak se mluví o špatné paměti.²¹³ Mnohá fakta, která vnímáme, jsou si podobná. Tím, že fakta zůstanou v naší mysli, se stávají vzpomínkami a pokud máme mnoho společných vzpomínek, vzniká z nich zkušenost.²¹⁴ Vzpomínky se dostavují, když v mysli vzniká po jednom pohybu přirozeně pohyb jiný, při vzpomínání se snažíme dopátrat celé posloupnosti odpovídajících pohybů, vycházíme v myšlenkách od nynějšího okamžiku, nebo něčeho podobného co s tímto souvisí.²¹⁵

²⁰⁷ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 21.

²⁰⁸ ARISTOTELÉS. *Par. nat.* II, 1,449b 7-10.

²⁰⁹ RÁLIŠ, Jakub. *Aristotelovy endoxa*, Aithér, 6, str. 113.

²¹⁰ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 146.

²¹¹ MRÁZ, Milan. *Aristotelés, poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, In: *Filozofický časopis*, 6, str. 918.

²¹² SORABJI, Richard. *Aristotelés o paměti*, str 17.

²¹³ ARISTOTELÉS. *Par. nat.* II, 1, 450a 45 – 450b 6.

²¹⁴ BARNES, Jonathan. *Zakladatelé myšlení*, str. 162.

²¹⁵ ARISTOTELÉS. *Par. nat.*, II, 2, 451b15-16, 451b 24-26.

I v rámci smyslového vnímání je zřejmé, že čas zde hraje důležitou roli. Princip paměti totiž vysvětluje Aristotelés v souvislosti s časovou osou a poukazuje na její nespolehlivost. Paměť mají pouze živočichové, kteří vnímají čas a pamatují si vnímané skutečnosti, nemusí to tedy nutně být lidské bytosti.²¹⁶ Pokud jsme schopni si pamatovat událost a také to, před jakou dobou k ní došlo, využíváme tzv. mentální zobrazení, což jsou zmenšené modely neboli představy, které nás informují o délce uplynulého času.²¹⁷ Čas je kvantitou, jehož představa bude stejná jako představa jiné kvality, například velikosti.²¹⁸ Pro lepší vysvětlení například o velikostech přemýšlíme díky již zmíněným zmenšeným modelům v mysli a je zapotřebí takového zobrazení, které bude ve správném poměru, a bude tak moci být využíváno jako zmenšenina.

7.1.2 OBRAZIVOST

Nesmím opomenout ani druhý zmíněný projev společného smyslu, kterým je obrazivost. Ta je psychickým procesem, vyvolaným vjemem a výsledkem tohoto procesu je představa, díky níž si dokážeme vnímanou věc představit, i když není právě přítomna.²¹⁹ Podle Aristotela je myšlení a poznávání vlastně také vnímáním. Vnímat a poznávat není totéž, stejně tak jako ani myšlení a vnímání. Myšlení je buď správné, když se projevuje jako rozumnost, vědění a pravdivé mínění, nebo nesprávné, když se projevuje opačně. Obrazivost přichází kdykoliv chceme (když něco vystavíme našemu zraku), ale mínění nelze provádět kdykoliv a je jen buď správné, nebo nesprávné. Mínění má ale také různé druhy a to domněnku a rozumnost a jejich opak.²²⁰

Obrazivost ale nemůže být smyslem, tím je pouze mohutnost nebo činnost (zrak, skutečné vidění), ale něco se může zjevovat ve snu, i když žádný z těchto smyslů není přítomen. Smysly jsou také na rozdíl od obrazivosti něco stálého.²²¹ Obrazivost nepostihuje vždy pravdu jako např. vědění nebo rozum, protože představy mohou být

²¹⁶ ARISTOTELÉS. *Par. nat.*, 449b 37-39, 450a 23-25.

²¹⁷ SORABJI, Richard. *Aristotelés o paměti*, str 23.

²¹⁸ MRÁZ, Milan. *Aristotelés, poznání skutečnosti a skutečnost poznání*, In: *Filozofický časopis*, 6, str. 918.

²¹⁹ Tamtéž, str. 915.

²²⁰ ARISTOTELÉS. *De an.*, III, 3, 427b 8-11, 427b 15-26.

²²¹ Tamtéž., III, 3, 428a 5-9.

klamně, ale ten kdo má nějaké mínění, má také víru v něj.²²² Představa není pak pouhým sjednocením mínění s vjemem, ani mínění vjemem způsobené. Je proto možné mít klamnou představu o něčem, o čem máme dobré mínění (Slunce se nám jeví malé i když víme, že je větší než Země). Představa je také druhem pohybu, který nevzniká bez vjemu, vzniká v bytosti vnímající a týká se předmětu vnímaného.²²³

7.1.3 ROZUM

V neposlední řadě pro poznání jako takové je důležitý rozum, kterým se lidé liší od ostatních živočichů. Rozum jako nejvyšší složka lidské duše může být lidmi využit pro srovnání jednotlivých smyslových údajů (vnímání předmětů druhého a třetího druhu).²²⁴ Z toho tedy vyplývá, že rozum není totožný se smyslovým vnímáním.²²⁵

Trpný rozum je schopnost živé bytosti, bez něj není bytost schopna myslet, je pevně spojen s tělem a je tudíž smrtelný. Činný rozum, který vytváří skutečné poznání, je oddělen od těla.²²⁶ Jeho oddělenost od těla lze dokázat tak, že myslet může člověk kdykoliv, zatímco vnímat ne.²²⁷ „Činná stránka jest totiž vždycky vyšší než stránka trpná a hybná příčina hodnotnější než látka.“²²⁸

Abychom mohli dosáhnout správného poznání, musí být rozum schopný oddělit od vjemů vše nepatřičné, co se k nim připojuje. Poznat skutečnost může až rozum, který v představách věcí postihuje jejich myslitelné tvary. Rozumem duše nazýváme to, čím duše myslí a soudí, to znamená, že ve skutečnosti není ničím, dokud nemyslí.²²⁹ Rozumové poznání je přímo závislé na představách, které jsou pro rozum jakýmsi vjemem. Smyslový vjem je způsoben specifickým předmětem, ale zda je daný předmět barvou či tónem můžeme poznat až díky rozumu.²³⁰ Poznáním těchto rozdílů vzniká

²²² ARISTOTELÉS. *De an.*, III, 3, 428a 19-22.

²²³ Tamtéž, III, 3, 428a 25-30, 428b 3-6, 428b 11-16.

²²⁴ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 22.

²²⁵ SOBOTKA, Milan. *Vyjevování bytí u Aristotela, Hegela a Brentana*, In: *Reflexe*, 45, str. 20.

²²⁶ ARISTOTELÉS. *De an.*, III, 5, 430a 15-18.

²²⁷ SOBOTKA, Milan. *Vyjevování bytí u Aristotela, Hegela a Brentana*, In: *Reflexe*, 45, str. 21.

²²⁸ ARISTOTELÉS. *De an.*, III, 5, 430a 18-20.

²²⁹ Tamtéž, III, 4, 429a 15-25, 429b 1-7.

²³⁰ SOBOTKA, Milan. *Vyjevování bytí u Aristotela, Hegela a Brentana*, In: *Reflexe*, 45, str. 20.

podle Aristotela teoretická a praktická moudrost. Proto Aristotelés v některých místech svých výkladů zřetelně rozlišuje mezi poznáváním (praktickým nebo teoretickým) a vnímáním.²³¹

Aristotelés pojednává i o názorech svých předchůdců a zmiňuje, že podle učení Anaxagory je rozum něco jednoduchého a neměnného, a nemá s ničím nic společného. Vzhledem k tomu, že podle Aristotela pro fungování rozumu je třeba jedna část činná a druhá trpná, není jeho výklad správný.²³² Abychom lépe pochopili fungování rozumu, představme si ho jako desku, na které ve skutečnosti není nic napsáno.²³³ Aristotelés podobně jako Démokritos přirovnává naše smysly k voskovým destičkám, do nichž své tvary vtiskuje vnější realita. Podle toho tedy smysl umí přijímat smyslové tvary bez látky (tak jako vosk přijme znak prstenu bez železa). „Uznával však možnost vnímat a poznat určitost, omezující princip věci, tedy to, co činí věc právě tou kterou věcí, tj. tvar, ovšem tvar nějakého předmětu.“²³⁴

Ve II. a III. knize Aristotelova spisu *O duši* je výklad o významu smyslových údajů pro poznání, který je výsledkem kritického uvažování. Důvěra ve smysly v jeho teorii vychází ze zkušenosti a je vysvětlována skrze obecné filosofické principy. V dalších částech spisu *O duši* uznává Aristotelés, že vjemy společných předmětů se liší od skutečných vlastností dané vnímané věci, a je jen logické, že potom naše představy o předmětech a mínění o nich mohou být klamně. Přesto však tvrdí, že díky rozumu lze rozeznat, co je v nich pravdivé a co mylné.²³⁵

²³¹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 22.

²³² ARISTOTELEŠ. *De an.*, III, 4, 429b 23-28.

²³³ Tamtéž, III, 4, 429b 28-34, 430a1.

²³⁴ MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 140.

²³⁵ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 23.

7.2 PROPOJENOST SMYSLOVÉHO VNÍMÁNÍ A TĚLA

Přesto, že ve své době neměl Aristotelés dostatečnou představu o fungování smyslů v závislosti na vyšší nervové soustavě (centru společného smyslu), pokouší se o popis fyziologické stránky činnosti smyslů a zkoumání stránky tělesné.²³⁶ Smyslové vnímání podle Aristotela je na rozdíl od rozumu neoddělitelné od těla a při přetížení nemohou smysly fungovat správně.²³⁷

Pokud má tedy vnímání svoji tělesnou stránku, tak i vjem je určitým způsobem vázán na tělo vnímající bytosti. Ve spise *O duši* se zmiňuje o tom, že smyslové ústrojí přijímá vnímatelný tvar věci i bez látky, ale neznamená to, že tvar není v našem vjemu s látkou vůbec spojen.²³⁸ Látka je právě tehdy poskytována určitými částmi těla vnímající bytosti. Mezi tyto části patří čidla jednotlivých smyslů, ústrojí společného smyslu i složka umožňující přenos podnětů mezi nimi. Podle Aristotela je jí u krevnatých živočichů krev. Propojenost mezi vnímáním a tělem vnímající bytosti má za výsledek to, že vjemy „společných předmětů smyslů“ se plně neshodují se skutečnými vlastnostmi věci (jako příklad uvádí zrakový vjem velikosti předmětu, který ale svojí velikostí přesahuje schopnost vnímání bytosti vnímající). Aristotelés tvrdí, že je věrohodnost smyslů zachována tak, že smyslové údaje zachovávají stejný poměr mezi velikostmi a je shodný s poměrem věcí vnímaných ve skutečnosti, které mohou být korigovány údaji dalších smyslů a myšlením.²³⁹ Za důležité považoval ale již dříve zmíněné rozumové uchopení předmětu, které poskytuje východisko k rozumovému poznání i tehdy, kdy se smyslová podoba věci neshoduje plně s jejími skutečnými vlastnostmi.²⁴⁰

Pokud se v této kapitole zabývám smyslovým vnímáním a jeho spolehlivostí při vnímání vlastních nebo společných předmětů, asi by zajisté nebylo od věci alespoň krátce pojednat i o některých smyslech, díky kterým vnímáme a které nám zajišťují poznání. Jak zmiňuje Milan Mráz, prvním ze smyslů, kterým se Aristotelés ve své práci

²³⁶ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 29.

²³⁷ SOBOTKA, Milan. *Vyjevování bytí u Aristotela, Hegela a Brentana*, In: *Reflexe*, 45, str. 20.

²³⁸ ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 12, 424a 17-19.

²³⁹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 30-31.

²⁴⁰ Tamtéž, str. 31-32.

zabývá, je zrak.²⁴¹ Podle Aristotela je společným smyslem všech živých bytostí hmat, ale i přesto se nejdříve věnuje vysvětlení smyslu zraku a sluchu. Domnívám se, že je to právě proto, že zrak a sluch nám povětšinou poskytují nejvíce informací o sledovaném předmětu, a oba tyto smysly obvykle dokáží prvotně vyloučit nebezpečí. Z toho důvodu se těmito dvěma smysly zabývám ve své práci podrobněji.

7.2.1 ZRAK

Hlavním ze smyslů je svým významem zrak. Obvykle je prvním smyslem, kterým poznáváme okolní svět. Na rozdíl od sluchu nás právě zraková schopnost informuje o spoustě rozdílů, lze díky ní vnímat společné vlastnosti jako je podoba, velikost, pohyb nebo počet.²⁴² Například můžeme vidět vzdálené předměty, které se k nám přibližují, a to i bez toho, že je slyšíme. Fungování tohoto smyslu je podmíněno světlem. Světlo je totiž něco průhledného, ale není viditelné samo o sobě. Viditelné je až díky účinku cizí barvy.²⁴³ Barvu proto Aristotelés považuje za jakéhosi „hybného činitele“. Hlavní vlastností barvy je to, že působí na světlo, a to díky ní může působit na naše zrakové ústrojí. Z toho jasně vyplývá, že barvu tedy nelze vidět bez světla a barvu každého předmětu lze vidět pouze ve světle. Barva bez světla je tak chápána jako pouhá nepřítomnost určité věci.²⁴⁴ Nepřítomností světla je tedy tma, protože průhlednost světla bez přítomnosti ohně nebo případně něčeho takového není viditelná.²⁴⁵

Právě touto myšlenkou o „průzračnosti prostředí, vzduchu, popírá Aristotelés Empedokleovu teorii, ve které tvrdí, že světlo stejně jako zvuk má určitou rychlost, kterou v případě světla nelze postřehnout.²⁴⁶

Podle Aristotela se Empedoklés mýlil, když učil, že světlo má místní pohyb a šíří se mezi zemí a oblohou aniž ho pozorujeme. V malé vzdálenosti by totiž tento pohyb mohl zůstat nepozorován, ale jeho šíření v prostoru od východu až k západu takto

²⁴¹MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 26.

²⁴²ARISTOTELÉS. *Par.nat.*, I, 1, 437a 5-11.

²⁴³ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 7, 418b 3-6.

²⁴⁴MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 26.

²⁴⁵ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 7, 418b 18-19.

²⁴⁶MACHOVEC, Dušan. *Dějiny antické filosofie*, str. 146.

není možné.²⁴⁷ Vyvrací to tudíž Démokritovu tezi, že předměty by bylo možné zřetelně vidět i na velkou vzdálenost, pokud by prostředí bylo prázdné.²⁴⁸ Světlo funguje jako přenašeč barvy, jehož pomocí vzniká prostřednictvím dráždění smyslu smyslový vjem.²⁴⁹

Otázka rozdílu mezi smyslovou podobou vnímatelného tvaru a jejím zdrojem přiměla Aristotela k obměně výrazů, které v této souvislosti používá. Nemluví již o přijímání tvaru smyslovým ústrojím, ale o tom, že smyslové ústrojí se tvaru „připodobňuje.“²⁵⁰ Jak bylo řečeno v úvodu této kapitoly, zrak je pro živou bytost jedním z nejdůležitějších smyslů, protože u zdravého jedince jako první zaznamenává vše smyslově vnímatelné. Vnímání prostřednictvím zraku není pouze jednou činností, protože i tehdy, když zrovna nehledíme, dokážeme soudit o světle i tmě. Jsme schopni vnímat předmět i bez látky a i přesto, že je předmět vnímání odstraněn, zůstává uchovaný v našich dojmech a představách.²⁵¹

Bytostem, které mají pouze schopnost místního pohybu, slouží zrak stejně jako i čich a sluch především k sebezáchově, protože jsou díky těmto smyslům schopni včas postřehnout potravu a také se vyhýbat nebezpečí. Pro bytosti, které mají i rozum slouží tyto smysly spíše ke zdokonalování a ke vzniku teoretické a praktické moudrosti.²⁵²

7.2.2 SLUCH

Dalším smyslem, kterému se ve své knize Aristotelés věnuje, je sluch. Sluch je u lidí důležitou podmínkou ke schopnosti učení a prostřednictvím řeči sluch podle Aristotela přispívá k rozvoji myšlení.²⁵³ Sluchovým vjemem je zvuk, který dělíme na skutečný a možný. Skutečný zvuk vzniká obvykle nárazem dvou předmětů o sebe a je tedy zřejmé, že zvuk nemůže vzniknout pouze u jednoho předmětu. Podmínkou pro vznik zvuku je tedy narážení dvou pevných předmětů o sebe, a o vzduch. Zvuk tak

²⁴⁷ ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 7, 418b 20-27.

²⁴⁸ Tamtéž, II, 7, 419a 15.

²⁴⁹ Tamtéž, II, 7, 419b 15-18.

²⁵⁰ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 26.

²⁵¹ ARISTOTELÉS. *De an.*, III, 2, 425b 20-25.

²⁵² ARISTOTELÉS. *Par.nat.*, I, 1, 436b 21-23, 437a 1-11.

²⁵³ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 29.

vznikne například při úderu paličkou na pevnou plochu, nevznikne však úderem paličky do sypajícího se písku. Ozvěna je pak odrazem zvuku v nějakém uzavřeném prostoru nebo nádobě. Prázdnost je hlavní příčinou toho, že slyšíme, protože vzduch se zdá být něčím prázdným a kdykoliv je souvisle a jednotně uveden do pohybu tak způsobí, že něco slyšíme.²⁵⁴

Za zvukné tedy můžeme považovat to, co se dovede souvisle pohybovat soustředěným vzduchem až k čidlu sluchu. Vzduch sám o sobě je snadno rozptýlitelný a nezvukný. Pokud ale dokážeme zabránit jeho rozptýlení, stane se pohyb vzduchu následně zvukem.²⁵⁵

K upřesnění rozdílů ve zvucích pak používáme vlastnosti hmatných předmětů jako je například ostrý, tupý, vysoký, hluboký. Hlas je jistým druhem zvuku oduševněné bytosti. Mnozí živočichové ale hlas nemají.²⁵⁶ Ten totiž vzniká nárazem vzduchu o tzv. průdušnici, a ta těmto živočichům chybí. Princip hlasu dokazuje to, že když vdechujeme nebo vydechujeme, nemůžeme mluvit. Mluvíme pouze při zadržení dechu, kdy rozpohybujeme vzduch, který naráží na průdušnici a vyvolává zvuk.²⁵⁷ Pro vnímání společných předmětů je podle Aristotela smyslem, který poskytuje nejvíce údajů právě zrak, avšak pro učení u lidí schopných řeči zase sluch, který nejvíce přispívá k rozvoji myšlení.²⁵⁸

²⁵⁴ ARISTOTELÉS. *De an.*, II, 8, 419b10-13, 20-25.

²⁵⁵ Tamtéž, II, 8, 420a 5-16.

²⁵⁶ Tamtéž, II, 8, 420a 34- 420b 7.

²⁵⁷ Tamtéž, II, 8, 421a 1-9.

²⁵⁸ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 29.

8. ZÁVĚR

Cílem této práce bylo vysvětlení Aristotelovy koncepce přírody a charakterizovat způsob, jakým vysvětluje zákonitosti přírody a jejího fungování. Jeho pojetí přírody je jen jedním z mnoha témat, kterým se ve své filosofii zabývá. Pro vysvětlení svých teorií stanovuje pojmy, které v knihách dále používá a pro snazší pochopení jednotlivých teorií uvádí konkrétní příklady.

Aristotelovy práce zahrnují velké množství témat, která spadají do jeho pojetí přírody. V této práci jsem se konkrétně zaměřila na Aristotelův výklad pohybu, času a smyslového vnímání, neboť právě tato témata jsou úzce propojená a jejich souvislost s popisem přírody je výrazná.

Nejdříve jsme se snažila o výklad pojmu *fysis*. Tím Aristotelés chápal přírodu jako celek nebo přirozenost věcí. Jedním ze zmiňovaných významů tohoto pojmu je látka ve spojení s tvarem. Neboť sama látka pro dění v přírodě není dostačující, protože se sama nemůže měnit. Teprve ve spojení s tvarem a prostřednictvím pohybu je možná její změna.

Z Aristotelových děl je patrná snaha o vysvětlení jsoučna. Jsoučno je označením pro cokoliv, co jest. Jednotlivá jsoučna se vyznačují tím, že se účastní bytí (tedy jsou). To Aristotela přivádí k otázce podstaty, kterou shledává ve spojení látky a tvaru. Látka je základem vzniku a zániku, sama o sobě je však pouhým podkladem, který nemá bytí. Látka je tudíž pouhou možností, zatímco tvar je uskutečněním. A právě přechodem z možnosti do uskutečnění pak Aristotelés vysvětluje změny.

Podle Aristotela je příroda principem pohybu a změny. Nejlépe souvislost mezi pohybem a živou přírodou vystihuje přímo známý Aristotelův citát „*Život je pohyb*“. Pohyb je podle Aristotela nutně vyvoláván hybatelem. Množství těchto hybatelů bylo však nekonečné, proto bylo nutné přijmout existenci prvního hybatele, kterému je přisouzena absolutní hybnost, pohybuje ostatním, ale sám o sobě je nehybný. Pohyb sám považuje Aristotelés za jednu z možných příčin změny.

Rozlišuje tyto změny: vznik a zánik, kvalitativní změna, kvantitativní změna a místní pohyb. Vznik a zánik vysvětluje Aristotelés jako přeměnu rodových a druhových

vlastností. Pokud hovoříme o změně kvalitativní, jedná se o přeměnu vlastností nahodilých, mění se pouze jedna kvalita za druhou, přičemž první kvalita zaniká. Oproti tomu kvantitativní změna se v přírodě projevuje jako zvětšování (růst) nebo zmenšování. Poslední zmiňovanou změnou je místní pohyb, ten Aristotelés označuje jako první pohyb, neboť bez něj se neodehrává kvalitativní ani kvantitativní změna a je i podmínkou vzniku a zániku.

Při pozorování jakéhokoliv dění v přírodě si musíme logicky uvědomit plynutí času. A právě díky našim smyslům můžeme sledovat a porovnávat změny, které se udály v průběhu času, na jakési pomyslné časové ose. Prostřednictvím času lze pozorovat například růst a stárnutí. Je zřejmé, že čas jako takový by ale bez účasti bytosti, schopné čas počítat, vůbec nebyl. Aristotelés čas definuje jako počet (číslo) pohybu dřívějšího a pozdějšího. Číslem podle Aristotela může být to, co počítáme, nebo to, čím počítáme. Čas je právě tím, co počítáme, jinými slovy počítatelné. Vnímání času je schopností člověka, který je na rozdíl od jiných živých bytostí obdařen rozumem.²⁵⁹

Rozum je prostřednictvím smyslů schopný rozpoznávat změny, které se v přírodě dějí, jednou z nich je například pohyb. Smysly jako takové jsou vlastní všem živým tvorům a smyslové vnímání jim slouží k zachování vlastní existence.²⁶⁰ Je zřejmé, že Aristotelés některým ze smyslů přisuzuje větší důležitost. A to zřejmě proto, že tyto smysly jsou nejužitečnější pro člověka, neboť mu zprostředkovávají nejdůležitější vjemy. I přesto, že hmat je společným smyslem všech živých tvorů, člověk nejvíce využívá právě smyslu zraku a sluchu. Zrak nám zprostředkovává informace o okolním světě a díky sluchu je člověk schopen učení. Jsou tedy nepochybně důležitými smysly pro život člověka. Lze říci, že smyslové vnímání mají všichni živočichové, pouze člověk však díky rozumu dokáže smyslové vjemy posuzovat a chápat.

Aristotelés byl logik, teoretik vědění, ontolog, metafyzik, etik, politický filosof, badatel přírody. Snažil se filosofii rozčlenit na jednotlivá odvětví vědění, do určitých disciplín.²⁶¹ Myšlenky svých předchůdců jednoznačně neztracoval, polemizoval s nimi, zkoumal je, kritizoval a doplňoval. Srovnáme-li například Aristotelovo pojetí přírody s Platónovým, nacházíme odlišnost mimo jiné v tom, že Aristotelés staví na důvěře ve

²⁵⁹ MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, str. 40.

²⁶⁰ BERKA, Karel. *Aristoteles*, str. 53.

²⁶¹ GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*, str. 275.

smysly a svoji filosofii zakládá na smyslovém poznání. Pravdivost tohoto poznání je však závislá na spolehlivosti smyslů. A tak se Aristotelés ve své práci snaží důvěru ve spolehlivost smyslů obnovit.

9. SEZNAM ZKRATEK DĚL ARISTOTELA

De gen. et. cor. *De generatione et corruptione*

De an. *De anima*

De mem. *De memoriam et reminiscentia*

Met. *Metaphysica*

Phys. *Physica*

Par. nat. *Parva naturalia*

10. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Primární zdroje:

1. ARISTOTELÉS. Člověk a příroda. Přeložil Antonín Kříž, k vydání připravil Milan Mráz. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984. 417 s.
2. ARISTOTELÉS. O vzniku a zániku, přel. A. Kříž a A. Mráz, in: Aristotelés, Člověk a příroda, Praha: Svoboda, 1984.
3. ARISTOTELÉS. O duši, přel. A. Kříž a A. Mráz, in: Aristotelés, Člověk a příroda, Praha: Svoboda, 1984
4. ARISTOTELÉS. Malá přírodovědná pojednání, přel. A. Kříž a A. Mráz, in: Aristotelés, Člověk a příroda, Praha: Svoboda, 1984
5. ARISTOTELÉS. Fyzika. Přeložil a poznámkami opatřil Antonín Kříž. 2. vyd. Praha: Petr Rezek, 2010. 365 s. ISBN 80-86027-31-7.
6. ARISTOTELÉS. Metafysika. Přeložil úvod a poznámkami napsal Antonín Kříž. 1. vyd. V Praze: Jan Laichter, 1946, 498 s.
7. ARISTOTELÉS. O duši. 2. nezm. vyd. Praha: Petr Rezek, 1995. 297 s. ISBN 80-901796-4-9.
8. ARISTOTELÉS. O nebi: o vzniku a zániku. Přeložil Miloslav Okál. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1985. 275 s.

Sekundární zdroje:

9. ADAMEC, Jiří. Úvod do studia filosofie přírody (Arist. "Fysika") [online] Brno: Adamec Jiří – Filosofický seminář – Katedra teorie, 2012 [cit. 2014-07-20] Dostupné z WWW: <http://www.psychostudium.cz/index.php?id=jiri-adamec>. ISBN 978-80-87234-32-7.
10. ARMSTRONG, Arthur Hilary. Filosofie pozdní antiky: od staré Akademie po Jana Eriguenu. Z anglického originálu ... přeložil Martin Pokorný. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2002. 475 s. ISBN 80-7298-53-X.
11. BERKA, Karel. Aristoteles; texty v části z Aristotelova díla (z řečtiny) přeložil Antonín Kříž. 1. vyd. Praha: Orbis, 1966. 201 s.
12. GRAESER, Andreas. Řecká filosofie klasického období. Z německého originálu ... přeložil Miroslav Petříček. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2000. 445 s. ISBN 80-7298-019-X.
13. HARE, Richard Mervyn; BARNES, Jonathan; CHADWICK, Henry. Zakladatelé myšlení. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1994. 315 s. ISBN 80-205-0363-3.
14. KOČANDRLE, Radim. Aristotelés a Míleťané [online]. Praha: Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2011. 21-61s. ISSN 1803-7879.
15. KRATOCHVÍL, Zdeněk. Filosofie mezi mýtem a vědou: od Homéra po Descarta. 1. vyd. Praha: Academia, 2009. 471 s. ISBN 978-80-200-1789-5.
16. MACHOVEC, Dušan. Dějiny antické filosofie. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1993. 187 s. ISBN 80-85467-62-3.
17. MRÁZ, Milan. Aristotelova přírodní filosofie. [online]. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: https://www.esf.kfi.zcu.cz/kompendium/?course=kfi_fav1&page=00000011.
18. MRÁZ, Milan. Fysis v 1. Knize Aristotelovy Politiky jako překladatelský problém, in: Filozofický časopis, 4, Praha: Filozofický ústav AV ČR, 1998. s. 543-565.
19. MRÁZ, Milan. Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2001. 63 s. ISBN 80-7007-142-7.
20. PATOČKA, Jan. Úvod do fenomenologické filosofie. 2. vyd. Praha: Oikoymenh, 2003. 189 s. ISBN 80-7298-064-5.
21. PATOČKA, Jan. Aristotelés: přednášky z antické filosofie. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1994. 128 s. ISBN 80-7021-067-2.

22. RÁLIŠ, Jakub. Aristotelovy endoxa [online]. Praha: Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2011, 87-120 s. ISSN 1803-7879.
23. SOBOTKA, Milan. Vyjevování bytí u Aristotela, Hegela a Brentana, in: Reflexe, 45, Praha: Oikoymenh, 2013, s. 17-39.
24. SOKOL, Jan. Čas a rytmus. 2., rozš. vyd. Praha: Oikoymenh, 2004. 332 s. ISBN 80-7298-123-4.
25. SORABJI, Richard. Aristotelés o paměti. Přeložil Martin Pokorný. Praha: Petr Rezek, 1995. 193 s. ISBN 80-901796-6-5.
26. ŠRÁMO, Ján. Aristoteles ze Stageiry. Ze seminářů J.Šráma přeložil a volně sestavil Jiří Mihola. 1. vyd. Praha: Občanské sdružení Melius, 2012. 102 s. ISBN 978-80-87638-01-9.
27. VÍCH, Marek. *Čas pohledem (nejen) fenomenologické filosofie*, E-logos, Electronic journal for philosophy, 2008, [online]. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/mind/vich08.pdf>.
28. VLČEK, Miroslav. *Parmenidova koncepce pohybu, reakce na ní a Aristotelova koncepce „fysis“*, E-logos - Electronic journal for philosophy, 1994, [online]. [cit. 2014-07-20]. Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/arist3.htm>.

11. RESUMÉ

The goal of this thesis is to approach Aristotle's concept of nature as he was a recognized author of ancient philosophy. Methods of analysis and comparison were used during the processing of the bachelor's thesis by using primary and secondary literature. The author of this thesis deals with the natural philosophy and natural science topics of Aristotle's work and the significant aspects of his concepts.

Already in his time, Aristotle was a recognized thinker of ancient philosophy with an empirical focus. Even today he is a very significant philosopher, and the present-day scientists still confront themselves with his theses.

This work focuses on analyzing his works that are dedicated to natural science topics and the interpretation of the individual concepts in his work. The information sources of the author of this work were Aristotle's individual works related to nature topics.

Aristotle's concept of nature in comparison with the philosophical theories of his predecessors is revolutionary mainly because it's built upon trust in the senses, and he bases his philosophy on sensory knowledge. All of Aristotle's works and his entire philosophy relate to and complement each other. The individual topics can't be separated from each other because one begins where the other ends. Aristotle was constantly expanding his works with new thoughts, and he even came back to closed topics. Aristotle himself allowed for many of his theses to remain open for future philosophers.